

БОГДАН ЛЕПКИЙ.

ПО ДОРОЗІ ЖИТЯ

ВИБІР ОПОВІДАНЬ.

Львів. Бібліотека
АН. УРСР

Львів
Накладом Михайла Петрицького
1905.

ОЛЕКСАНДЕР Б. ВУЛАЧОВСКИЙ
редактор „Вістника законів державних“
збірник в народних образах.

По дорозі життя

ВИБІР ОПОВІДАНЬ

БОГДАНА ЛЕПКОГО.

Львів. Бібліотека
Ан. УРСР

Др. ОЛЕКСАНДЕР В. КУЛАЧКОВСКИЙ
ц. к. редактор „Вісника законів державних“
і оборонець в карних справах.

Львів.

НАКЛАДОМ МИХАЙЛА ПЕТРИЦЬКОГО.

„Друкарня Удїлова“, Львів, Коперника ч. 20.

1905.

W1592-94/5-644

Львівська державна
наукова бібліотека

№ 3493

I.

Образ.

I.

„Оден-одніський образець прийняли і повісили під самою стелею, так що хиба жирафа могла би його ближше оглянути. Навіть він сам, автор, обійшов кілька разів цілу виставу, нім запримітив свою власну працю. Подлість! Прецінь він не накидав ся, самі його заохочували, щоби давав, як найбільше. Злоба!“

Так думаючи, минав послідню, найбільшу салю, наближаючи ся до входових дверей. По середині здержав ся і єще раз обкинув оком стіни. — О! Прошу, які богомази! Що в тім є? Най мені хто скаже, що в тім є? Убожество духа і неміч форми, більш нічого.

Справді між образами сьогорічного „Сальону“, який перед годиною відчинено, було багато зовсім невдачних, марних, передовсім портретів, що дістали ся туди завдяки протекції, і то не тільки з огляду на „малюючих“, але ще більше на „мальованих“.

Всі тії невдалі „подобія“ дивили ся тепер на гнівного, молодого артиста, якби насміхали ся з нього. Якась богата паня відвернула ся до нього спиною, а якийсь товстий пан, прижмурюючи одно око, говорив з глумом:

„Ось видиш, хоть я поганий і погано намальований, хоть у мене одна половина лица на перекір всяким законам, більша від другої, хоть моя голова сидить не на хребті а на рамени, прецінь я ту, бо так мені хочеть ся, бо я пан. А твої архитвори де? Га? Можеш собі їх відобрати. Лежать в заряді палати штук, на споді. Тільки спіши ся, бо погризуть миши.

Підняв ковнір і вибіг. Жаль, гнів, обиджена гордість і почуття кривди гонили його до хати. На сходах стрінув товариша.

— Ну, якже?

— Нїяк. Йди та оглянь

— А твої прийняли?

— Най їх так Господь прийме до свого царства.

— Алеж то не може бути! Жартуєш!

— Мені зовсім не до жартів. За багато мабуть портретувало ся панів в минулому році і для моїх краєвидів не стало місця.

Розійшли ся.

— Слухай Рута! — гукнув за ним товариш — а не бери собі того занадто до серця. Так мусить бути!

— Так не повинно бути! — думав ідучи Рута. — Я ділами переконаю їх, що вони сповнили подлість; я переконаю весь сьвіт, що у мене є талан, і що мені, а не тим протегованим богомазникам належало ся місце в сьвятини штуки, коли вона справді хоче бути сьвятиною а не крамом, не ярмарочною будою, в якій торгуєть ся штукаю. Христа треба би на вас, безбожні купці, щоби вас

вигнав навіть з сіний того величавого храму!... Я намалюю образ, перед яким втікати будете зо своїми „кнотами“, як тіни тікають перед сонцем, як сови криють ся перед днем. Я намалюю...

І в уяві молодого, глибоко зворушеного хлопця, виринула гадка нового малюнка.

Зразу неясна, як у сні, мінила ся в кра-
сках, переливала в чертах; лучила з музикою вітру, з гамором міста, з ударами крові до висок. Потім прояснювала ся, набирала трів-
кості, оживала, аж в кінці явила ся перед очами, як дійсність, котру він видів, чув, майже міг діткнути ся рукою. Тра було тільки обережно, так обережно, як дитина ловить мо-
тиля на цв'ітах, взяти тую гадку і з душі пе-
ренести на полотно.

II.

За послідний гріш купив полотно і деякі краски та почав малювати. Ще ніколи праця не була йому така мила і ніколи гадка не во-
лоділа ним так сильно і виключно, як тепер. Від раннього ранка до пізнього смерку не ви-
ходив з хати і поза образом своїм нічого не видів в світі. Самого себе забував, малюючи той образ.

Щоби не відривати ся від роботи, замикав хату на ключ і не пускав нікого, крім сторо-
жихи. Та стелила йому ліжко, чистила одяг і приносила їду. Зразу крім молока на сні-

дання і чаю на підвечірок брала обід з робітницької кухні та купувала зимну вечерю. Потім обід перестав Руті смакувати, а підвечірок стиг, тратив смак та ішов до зливу.

Навіть зимна не чув би, запалений маляр, колиб не пальці, що прямо костеніли і колиб не сторожиха, яка з паленням не давала спокою. Взагалі та сторожиха була тепер його найбільшим ворогом. Рано товчить ся по хаті, лихий знає чого, збиває подушкою копоти та конечно хоче замітати, „бо жаби виведуть ся“. А потім присікаєть ся до нього, щоби їв.

А він прецінь голоду зовсім не чує, а на тое, щоби „урядово“ кілька разів на день напихати жолудок, у нього нема ані часу, ані гроший. От приміром кармін, так іде, якби щезав і нараз може прийти до того, що не буде за що купити. Часу-ж тепер, як нарочно, дуже мало. Дни такі короткі, що ледви прибереш ся, ледви розмалюєш ся на добре, аж ту вже і ніч.

До чого ті ночі на сьвітї? — та ще такі довгі. Кільки часу вони займають, кілька те-ряєть ся на них життя, зовсім даром. Бо прецінь сон, то не життя. Кажуть вправді, що життя, то сон, ну, але коли так, то по що у сні спати?...

Так думав лягаючи на своє зелізне ліжко та дожидаючи ранка. Ах! Які муки перебував він серед тих довгих, осінних темних ночий! Ось здаєть ся йому нараз, що тую лінію на образі між „ним а ньою“ треба-б повести ніжнійше, так, щоби око більше єї чуло, як

виділо, і здаєть ся йому, що він як раз тепер вчинив би се найлучше — та щож, коли ніч!

То знов, заплющивши очи, він нараз видить „єї“, як живу; з тим усьміхом принадливим, який втікає перед його кистю, мов промінь сонця, що його дитина на білій стіні ловить, з тими повіками, легонько дріжучими над очами, як дріжить імла над двома зьвіздами у хмарах, видить єї так ясно, що міг би рисувати з душі, як з моделю — та годі, бо ніч!

Раз не втерпів. Серед ночі зірвав ся, запалив невеличку лямпу, і почав малювати. В голові чув огонь, а в тілі лід. Малював аж до рана. А коли сонце перемогло черво-наве світло лямпи, остовпів. Образ був не той. Краски набрали якогось неприродного відтінку, якогось штучного осьвітлення і треба було кількох днів праці, щоби повернути їм давну красу і правду.

Від тої пори не казав наливати лямпи, бо не вірив собі... „Чоловік то є щось, що треба побороти...“

І поборював себе.

Не чув зима, майже нічого не їв, не думав об нічім, крім свого твору, забув, який тепер день, який місяць, не числив годин, не читав листів, не видав людей, словом, відбивав ся звільна від світа і забував себе, переміняючи ся в образ.

Часом тільки, коли вдивляв ся в полотно, викликуючи з нього краски і площі — почи-

нав співати якусь дуже давну, зовсім позабуту пісню.

Тоді сусіди говорили до себе: „Ого, вже маляр виє!„

То знов уста з привички починали розмову самі з собою — і тоді сторожиха, що як-раз несла підвечірок, не могла рішити ся, чи йти, чи ні, а коли остаточно увійшла, то довго дивила ся в бліде, змарніле лице артиста, як би не довіряючи, чи є у нього „всі дома“.

Поняття часу майже не істнувало для нього, а простір відчував тільки як перспективу малярську. Часом пригадував собі, що за вікном є воздух зимний і сьвіжий, що за кам'яницею суть улиці, а за містом город, в якому він малював так радо.

Тоді вбирав ся і йшов. Але ані людей не пізнавав на улиці, ані не знав, куди іде. Знакомі не могли з ним домовити ся. „Ти хорий, признай ся! — питали ся його. — Так не може бути. Подиви ся як ти виглядаєш. А чому тебе не можна ніколи застати дома?“ — Їжджу на село, малювати — брехав, щоби позбути ся товаришів, які тепер наскучували ся йому, як літом хорому мухи.

В городі не міг надивувати ся, де поділи ся квітки, які він малював так недавно і звідки на їх місци взяв ся білий сніг. Такий пухкий і зимний. Той сніг в спокоював його і тверезив так, що Рута вертав до дому, як по купели. Але на завтра, як тільки почав малювати, попадав на ново в розстрій.

Так ріс образ коштом його сили і життя.

III.

„Подиви ся, як ти виглядаєш!“ — пригадували ся йому слова товаришів.

Як сьмішно! Що його може обходити його власний вигляд! Хіба він себе видить? А образ прямо дивить ся на нього, чим раз кращий і чим раз живійший, як живий. Чи не розкіш?

І прийшла хвиля, коли Рута почав вірити, що його образ жиє.

Чомуж би не мав жити, коли він переляв в нього своє власне життя?..

Такою була вона, коли в останнє говорили з собою. Так відтручувала і горнула до себе, приманчива і страшна, щира і загадочна, як тайна.

„Колись прийду до тебе — казала прощаючись на віки. — Прийду як дух і не покину тебе ніколи: Буду водила твоєю рукою, правити буду твоїми гадками, а ти і не побачиш мене.“

Так казала і додержала слова. Прийшла. Се прецінь вона, без сумніву вона! — і артист вдивляв ся в образ, як в живу людину, говорив з ним, пестив ся і любив всьою силою всьою тугою наболілої душі.

Особливо під вечір, коли сірий смерк спустив ся на землю, затираючи границі предметів і ріжниць красок, образ виступав з сумерку, як привид.

Здавало ся, що отсе, не на полотні, а посеред комнати сидить молодий чоловік, з опу-

щеними безрадно руками, з отупілим лицем і з охлялим тілом. Видно, постигло його якесь велике нещасття і якийсь важкий удар стрінув його.

І здавало ся, що до нього підходить не на образі а з угла комнати дівчина і принадою чудового тіла, всьою прелесттю своєї краси манить його і намовляє до життя. У руках держить веселку і граєть ся ньою, перекидаючи її з долоні на долоню. В очах у ньої ціла вселенна зьвізд, ціла безодня думок, ціле небо роскоші і щасття...

Такою була для нього, коли перед шлюбом видів її в останнє, такою з'явила ся тепер і такою остане на віки.

Минати будуть літа, облетить неодно зелене лисття і неодні пахучі квітки повернуть ся в болото, а вона останеть ся такою, як є, незмінимою, як одна з найкрасших гадок всеміра і як оден з найкрасших творів вічно творячої сили.

Чимже він проти ньої, чим його нужденне, зниділе тіло проти того чуда краси? Навіть думати не варте...

„Як ти виглядаєш? — гомоніли йому слова товаришів. — То не може бути, ти сповняєш самовбийство.“

„Самовбийство?“ — говорив вдивляючи ся в образ, якби від нього очікував відповіди. „Ні! Я лиш переливаю життя з одної форми в другу, безмежно кращу і трівкійшу. Прецінь я живу в тому образі і жити му, хто знає, як довго. Мої думки, мій талант, моє почуття

красок, світла, предметів, краси, трівати муть в тім творі безмежно довше, як в мойому дряхлому тілі.

І кілька разів умне а чутливе око діткнеться мого образу, тільки разів оживу я перед ним з цілою моєю душею, з моїм розумінням краси і штуки, з моєю любовою.

„З моєю любовою, повторив глухо, опускаючи голову на холодні груди.

„З любовою...“ — повторили стіни.

IV.

Не чув, як за вікнами почав лютувати грудень, як пускав на землю вітри, мов стадо голодних собак, як сипав снігом і палив морозом.

Не видів, як його вікно замурувалося квітками, а комнату наповнило зимно, і така якась пустка, як би ту нічого живучого не було. Не видів, що діялося довкола нього, та зате незвичайно ясно дивився у своє нутро. І дивувався, як він міг бути колись іншим, як тепер. Як він міг завидувати, ненавидіти, дерти ся о хліб і значіння.

Прецінь то таке низьке і погане!

В такі хвилі докладно видів себе — колись а нині.

Пригадував собі, як дитиною вуглем чорнив стіни і за те його били; як пасучи товар вдивлявся в небо, або в річку, що вила ся

в долині, а товар робив шкоду і його — знов били; як в школі замість писати мертві числа, рисував живого учителя, за що його, розуміється, також били.

Потім прямо з села дістався до академії.

До нині чує, як той новий, чужий, незрозумілий для нього світ бив його погордою, глумом, або лицемірством. Не знав, як стати, як говорити, кому вірити... Потім привик і до нього привикли. Хвалили навіть, що має хист і що є в ньому свіжість первісного чоловіка.

Дівчата любовалися його несмілістю, щирістю і тими діточими рум'янцями, що горіли на його лиці.

І вона також...

А потім вийшла за муж за іншого...

Що він перебував тоді, того ніхто не знає...

А нині чує, що інакше не могло прецінь бути. Не могла чекати на його славу, попит і гроші. А хотьби навіть щасття всміхнулося до нього скорше, як всміхається до таких, як він, хоть би оженився з нею, чи було би то краще, як є? Чи була-б вона йому такою, як тепер, такою недостижимою, незбагнутою, дорогою?

Дивно, як самолюбними бувають іноді люди!

V.

Між такі думки впадала сторожика, як корова між цвітів, кидаючи словами як болотом на чисту скатерть.

„Чому пан не вийдуть коли, щоби хоть грохи зробити лад. Таж то гріх в такім бруді сидіти і нездорово!“

„Завтра піду“ — відповідав нерадо Рута. Але вона не вірила. Казала, що чує то не від нині, а потім, зітхаючи, питала:

„По що пан таке, о, малюють? Таж то образа Божа! Най ї пан хоть якою сорочиною накинуть, щоби не сьвітила грішним тілом. Таж то дивити ся прикро. Гей, гей, милий Боже, який то нині сьвіт! Вам би Матінку сьвяту змалювати, або хоть сьвятого Миколу, то і люди молили би ся і може би хто купив, а так що?“

Видячи, що маляр не бере собі її слів до серця, кивала головою і відходила.

А він пригадував собі ті вічні непорозуміння, які виходили між ним і родичами за кожним разом, як приїхав до дому. Вони ждали від нього образів сьвятих, набожних, а він привозив безбожні акти. Замість малювати церкви, волочив ся по лісах і полях та мазав, лихий знає, що. Не розуміли його, а він їх не хотів розуміти. Не старав ся. Вічне непорозуміння.

А тепер, чи буде ліпше? Чи піймуть його ті, що глядіти муть на його образ... Чи задріжить їх душа тими почуваннями, і чи оживуть їх мозки іншими гадками, які ворушили його єством, нім з білого полотна вчинив ся отсей твір штуки? Чи?... і сумнів, як павук, почав снувати докола нього свою сірку.

VI.

Раз забув замкнути двері і — стало ся нещасття; прийшов його товариш, той, що колись радив йому „не брати собі до серця“.

Увійшов тихо, як кіт і довгу хвилю стояв за плечима, та дивив ся на образ.

„Славно!“ — крикнув нараз, кидаючи на знак вдоволення палицею на ліжко, а шапкою на землю.

„Грім би тя тріснув, таж то архитвір, пане брате! Ну, ну, дивіть ся люди! Така зелена нужда, а малює таке прекрасне, таке рожеве, таке тепле тіло, хоть цілуй!“

— Ходиж сарако, най тебе за той подвиг „обслиню“.

І не чекаючи згоди, вхопив товариша в обійми.

А потім говорив як нанятий.

„Знаєш, Петро дістав запомогу, а Лис продав свої богомази якомусь старому бовванови. Піддував його, котюга. Любчика викинули зі школи, бо наговорив професорови немилих „компліментів“, а Малий побив ся з Худобою в кофейни, стріляли ся навіть, але у воздух. Потім в „зеленій коршмі“ записали згоду. Худоба вернув до дому замкітрений і посварив ся з Манькою. Мабуть розстали ся на віки. А Хлопінському дала моделька в лице. Та, знаєш, що її називалисьмо бездомною кіткою.“

І так безконечно.

Були то звичайні, майже щоденні пригоди малюючої братії, і давнійше Рута не звертав би на них уваги, але тепер вражали вони його незвичайно, як щось страшенно гидкого, глупого і неімовірно подлого. Слухав, розплющивши очі, якби нараз збудився з довгого сну і не міг пригадати собі, де він є, і що з ним діється. Здавалося йому, що якась зловна рука відчинила нараз незриме віконце до іншого світа і тепер вісвідтам на нього такий гнилий немилий, хочь живий воздух.

„І в такий світ і між таких людей підій улюблений образ — майнуло йому нараз через голову. „І будуть вони дотикали ся його своїми нечистими руками, і будуть дихати на нього своїм поганим віддихом і будуть обкидали його грішним зором і безсоромними словами.“

А товариш говорив дальше.

„Отже ти замкнув ся перед нами і творив. Хитра з тебе штука, небоже! А ми думали, що тебе яке лихо взяло. Ну, ну! Будуть з тебе люди, мій хлопче! Але може-б ти собі хоть раз на тиждень казав розпалити в тій „робітні“, бо ту зимно, як в псярни. Аж страшно дивити ся на тую добродійку, босу по саму шийку. Таж їй зимно! Ще посиніє і шкода такої гарної краски. Особливо...“ — ту Рута хотів спинити сей потік слів, але не міг. Товариш говорив дальше. „А може ти хлопче грієш ся в такий спосіб, га? Коли так, то гратулювати; дешево топливо.

А, кажу тобі, можна! Гей, милий Боже, колиб так жива — йой!“

Рута був лютий. Чув, як кров підходить йому до голови і як руки починають свербіти.

А товариш попавши раз на любову тему, не думав її так скоро покидати.

„Тільки трошки за марна, як небіщик Петроній казав, за вузка, знаєш де? — за го-тицька. І ноги за тоненькі. А отту, бачиш, ту не зашкодило би більше тіла. То бере чоловіка. Розумієш?“...

Рута не втерпів.

„Розумію — почав підносячи голос — розумію, що ти є неук, філістер, найзвичайніший скот в гавельоку. У тебе нема розуміння штуки, правдивої, чистої і безгрішньої, як сонце. Ти дивишся на всьо своїми брудними очима. Геть мені звідси! Геть, щоби ту твоїм духом не пахло. Геть!“

„Що тобі? — питав ся здивований товариш. — Ти здурів, або вдаєш дурного. А може ти в горячці?“

„Ні, я здоровий, тільки ти, тільки ви всі хорі на страшну, невилічиму недугу, що зоветься — людська гниль!“

„Я не жартую, лиш кажу тобі в останнє, виноси ся звідси і не зневажай своїм гидким зором того чистого твору. Геть мені з хати!“

VII.

Рута лишив ся сам. Чув, як його товариш скорими кроками біг по сходах, повтаряючи

слова: шалений! Чув, як він луснув входовими дверми і як хідником почалапав до міста.

Здавалося йому, що з тими кроками втік від нього останній відгук світа.

Хвилю слухав, чи не верне, а відтак сів перед образом і дивився на нього таким зором, якби опрощення просив за зневагу, якої став поневільною причиною. Більше того не буде... Не буде? Хто йому ручить за се, що справді не буде, що лиш очі добрі та чисті глядіти муть на неї, що тільки красні та безвинні почування родити муться в душах видців під її вражінням?

Хто?...

І над його понурену голову почав спускати ся зо стелі великий стоногий павук і обмотувати його ніжними, як джогання етеру, а сильними, як сталеві шнури сітками своєї сірої пряжі — сумніву.

На дворі робилося темно і почав падати сніг. Зразу білий, легкий, рідкий, як вишневий цвіт, потім густіший, як лебединий пух, а в кінці зовсім густий і грубий, як сіра, зимна занавіса. Хвилю заняв його той вид і навів якесь далеке, любі спомини.

Ось він дитиною малою розплютує цікаві очі і видить в хаті якусь дивну ясність. Стає на рівні ноги і глядить в вікно. Перший сніг. Гей радости дитяча, невибаглива, щира а велика, не заступить тебе нічо, нічо у світі!

Санки, повзанка на потоці і велика біла баба...

То колись. А тепер пуста комната, самота, непевність і тривога.

Сніг паде, чим раз густійший. Темніє біла занавіса. В хаті робить ся чорно, а якось брудно, буро.

Очи Рути відвертають ся від вікна і падають на образ. Видять його, хоть темно. Видять то тіло, беззамітно красне, і тую ще красшу душу, що криється в ньому, як цінний скарб в дорогоцінній посуді.

І як можна на такий вид дати приступ до свого серця якому іншому гостеві крім краси і добра? Не розуміє...

В ту хвилю з поза образу вихиляють ся якісь злобні очі і якісь глумливо викривлені уста шепчуть до нього: „Дикі вимоги, безосновні бажання! І за що ти, шалений чоловіче, вигнав свого товариша з хати? За якусь вимріяну непорочність, що здавна належить до історії. Дитино! Таж вона сама висьміяла би тебе, як фантаста, як артиста з пустим жолудком, якому по кишках починає дур грати. Вона, що добровільно продала себе з душею і тілом, чуєш? — З тим ясним, з тим прекрасним тілом!“

„Брешеш! — кричить Рута. — Не продала! І не добровільно. Я знаю, я всьо знаю. Ніхто не знає, лиш я! я!.. А хоть би навіть продала, хоть би навіть — так що? Тоді мій твір ще цінніший, як незмінимий відблиск змінчивої краси. Але вона не продала. Я знаю, я оден знаю... Се лож, се подла клевета — кричить, опускаючи ся на своє місце.

Знов сніг, знов темрява брудна і знов тії злобні очі.

„Нічо не єствує в собі, лиш в нас. — Говорять глумливо викривлені уста. — І єї не знав ти такою, як була сама про себе, лиш такою, як відбила ся в тобі. Себе ти любив в ній, самолюбє.

Не з води, анї з огня повстав сьвіт а з самолюбства! І навіть той твій образ, пригадай собі, з чого повстав? З обидженої гордості, з завити і з охоти переконати сьвіт о своїй силі! Ах, яке чисте жерело! Правда? Ти думаєш, що нічого не знаю. Сьмій ся, я знаю всьо, знаю!..“ і криєть ся за образ

„Так — відповідає пригноблений Рута. — Так. В самолюбстві почав я свій образ, то правда. Але я визволив ся з нього, я прозрів і позбув ся тих оков, що путають людського духа у його безнастанньому змаганню до ідеалу. Я тепер вольний!“

„Вольний? А чомуж тобі не байдуже, хто і як глядіти ме на твій образ, хто і що думати ме перед ним, хто і що говорити ме про нього? Відповіж, мій ти визволений з пут егоїзму, висший людський духу!.. Мовчиш?.. Неміч! Неміч! Неміч! кричать викривлені уста і тими словами, як батогами женуть його в якусь пустку, в якусь западню безконечну, повну неясних гадок, відорваних слів, вражінь і споминів непевних а як блискавки скорих.

Летить посеред них довго — довго, аж нараз опиняєть ся в сали. Образи, різьби, нарід. Перед його образом товпа. Приглядають

ся, жартують, сьміють ся. Панове залицяють ся паням, панночки соромливо відвертають очи. „Як можна — говорять — такі неприличні малюнки вивішувати на публичний вид!“

„Трудно — відповідає оден з редакції найповажнішого дневника — штука, культура, поступ, трудно!“ і витягає з кишені лікоть.

Мірить образ, вздовж і вшир, мірить руки, ноги, голову і записує всьо як слід. Потім відходить з міною побідника. На його місце приходить другий, в чорних шклах на носі і критикує краски. По нїм приходять не виспані панове і заспані пані, невчені знатоки і сліпі меценати і тому хорошоводи, що плює, сичить, огидить, словами, зором, гадками — нема кінця.

„Проч — кричить Рута, зриваючи ся зо сну — проч від мого образу:“ — але в тій хвили чує якийсь гамір. Не знає, чи в сні, чи на яві, наслухує і переконуєть ся, що то перед його дверми перечить ся сторожика з лікарем. Не хоче його пустити. „Всякі наслідки беру на свою відвічальність!“ каже в кінци лікар, і глупа жінка відчиняє двері. Рута рад вискочити вікном, або влізти в піч, або провалити ся крізь землю, але нема як, бо лікар вже подає йому свою товсту руку, а маленькими чорними очима сверлує його наскрізь. „Як можна — говорить, клепаючи Руту по рамени — як можна не покликати мене! Я що йно вчора довідав ся від вашого товариша, що ви хорі і приходжу.“

„Алеж я здоров, здоров, здоровіший від вас!“ — боронить ся Рута.

Лікар всміхається і зацитькує його, як дитину.

Так, не перечу, всі ми хорі. Весь сьвіт хорий. Але то недуга хронічна, до якої люди привикли. От, возьмім, приміром, віспу. Яка вона була люта, коли вперве з'явила ся в Англії в році...“

Рута знов хоче перебити, але лікар не зважав на нього. Він розуміється на тім. Прецінь кільканайцять літ лічить нервових синів штуки, збираючи в нагороду галерію їх творів.

„Навіть до холери привикли ми пане. І возмій приміром статистику...“

„Алеж прошу мене звільнити від науки медицини — кричить Рута — бо вона мене зовсім не обходить, а ні, то я...“

„Тільки спокою — відповідає лікар — придержуючи його в кріслі. Ви прецінь мущина, так пануйте хоть трохи над собою. Нервові недуги потребують трохи спільної праці лікаря і недужого. Будьте ласкаві, покажіть мені руку.“

„Не покажу, мені не хочеть ся, я, я зовсім не маю руки“ — відповідає роздратований Рута.

„Ага! Ви не маєте руки“, притакує з дивною усмішкою лікар.

„Коли так, то подождемо. А тимчасом оглянемо образ. Красно! Чудесно! Лиш раджу не малювати дальше. Думаю, що я якраз прийшов в хвили, коли годило ся відло-

жити пендзель. Але все таки, позвольте, що зроблю вам одну замітку.“

„Жадних заміток! — крикнув Рута — ані одного слова!“

„Ага, так, розумію. Отже ані слова. Тільки скажіть мені, як ви закажете людям говорити і писати про свій образ. Твори штуки стають власністю загалу і з хвилиною, коли переступають поріг робітні, піддаються загальному осудови. На се нема ради.“

„Нема ради“ — повторив Рута і задумався, а по хвили крикнув несамовито:

„Є! Власне, що є!“ — і вбив ніж в рожеву грудь чудової дівчини, та став безмилосерно шматувати свій образ.

„Шалений! Що робиш? Спамятай ся!“ — кричав лікар, імаючи його за руку і борикаючи ся з ним, як з безумною звіринею.

Хвиля глухого шамотання двох тіл, потім крик, дикий і нелюдський, потім тупіт на сходах там і назад, туркіт воза, скрип дверей і тихо...

За возом дивить ся сторожика і сумно киває головою: „Кара божа, — говорить зітхаючи. Не буде йому добра, ой не буде. Ребра поломлять. А казалам, як би так Матінку сьвяту, або хоть чудотворного Миколу намалював, — не послухав.“

*

*

*

В пусту кімнату на пошматований образ паде зимове, ясне та холодне сонце.

II.

Дідусь.

Др. ОЛЕКСАНДЕР Б. КУЛАЧКОВСКИЙ
ц. н. редактор „Вісника законів державних“
і оборонець в карних справах.

— Прошу єгомостя!

— А що там?

— До хорого. Чоловік чекає.

— До хорого, до хорого — говорив панотець, протираючи заспані очі.

— Най іде до дяка, щоби церкву відчинив і приладив що треба!

Служниця замкнула двері і чути було як у кухні повторяла панотцеві слова.

Панотець повернув ся на ліжку і підняв ковдру, що зсувала ся з нього.

— До хорого. Га, що робити! Тра йти. А ту так добре спати...

Ніколи сон не здасть ся таким смачним, як тоді, коли нам не дають спати.

Легонько зсунули ся повіки на сонні очі, гадка про хорого навела спомини дзвонів і під вражіннем їх глухого, далекого гомону, панотець заснув на ново.

— Прошу єгомостя, прошу єгомостя!

— А що там?

— Дяк вже пішов до церкви. Чекає.

— Чекає? Скажи, що я йду.

За малу годину вулицею з церкви в село ішло двоє людей. Вони потапали в мори білої мраки і оден другого майже небачив так, що прохожі лишень на знак дзвінка клякали, як годить ся клякати, коли сьвященик іде з Паном Богом.

На дворі був осінний приморозок; сільське, як тісто в діжці розмішане болото, стояло і світило брудними хрусталями. Під ногами воно ломили ся і видавали легонький хрупіт. Пан-отець почув зимно і скорив, дяк собі поспішав і що третій-четвертий крок дзвонив. Так перейшли довженну вулицю, аж опинили ся за школою, біля керниці.

— То тут! — озвав ся дяк.

— Тут? — повторив сьвященик і відчинив ворота.

Його здивувало, що на подвір'ю було зовсім тихо. Ніхто не вийшов на стрічу, не було сусідів, свояків, сільських лікарів і лікарок.

— А може то не ту? — спитав пан-отець дяка.

— Ні, таки ту, старий Скрегота хорий. Я прецінь знаю.

— Ну, як так, то ходім! — І вони увійшли в хату, У хаті тишина. Пусто як вимів. Лиш постіль лежить розікрита, але недужого нема.

— Гей, є ту хто? — крикнув дяк, заглядаючи до кухонки, комори і до світлиці. Ніхто не відповідав, лиш кури озвали ся на поді.

Нема що. Підождімо... Сіли на лаву і чекають.

А тут і сонце засьвітило і мрака піднесла ся висше хлопа. Сидять і ждуть, коли чують, на дворі якийсь крик: Ацю! Ацю!

Вийшли на поріг. Старий дідусь, босий, простоволосий, вганяв за годованими підсвинками і на силу старав ся їх намовити, щоби зайшли до кучі. Але годованці, немов насміивали ся з безсильности та неповоротности старого, бігали собі по цілім подвір'ю і видно, мали велику охоту заглянути в город, що був забезпечений невисоким плотом і ворітцями з ріща.

— Ацю! Ацю! — кричав старий, бледаючи худими ногами.

— До кучі!

Панотець дивив ся якусь хвилю, а там і став непокоїтись. — А що то ви собі думаєте! Посилаєте по мене, стягаєте з ліжка, не знати на що і по що! Хто у вас хорий? Старий подивив ся на пан-отця і кивнув головою.

— Та-то я, прошу отця духовного, то я вмираю.

Отцеви було того за багато.

— Що, то ви собі жарту з мене робите, чи що? Вмирає і за безрогами бігає по цілім обістю!

— А якже, прошу отця духовного? Як вийшли, то треба загнати. Ацю! А то пішли би в город, або до сусіда. Ацю!

Хто знає як довго були би тривали ті перегони, колиб не дяк. Він поставив дзвінок

і червону ліхтарню на порозі, а сам взяв ся помагати старому.

Годованці, як побачили таку поважну підмогу, зайшли зараз до кучі. Дідусь ще раз накричав на них і замкнув дверцята на грабовий кілок.

Аж тепер підійшов до пан-отця і поцілував його в руку.

— Най отець духовні будуть вибачні і на мене не гнівають ся! Але звичайно, вийшли так треба загнати.

Панотець змяк. Гнівати ся не міг, бо мав серце добре і до людей прихильне, а в тім, гнівати ся не було й за що.

— Я не гніваю ся, — озвав ся лагідно — але все таки, трудити мене, коли нема потреби, то несовісно. Ви прецінь такі здорові, що в неділю самі до церкви прийшли би та висповідали ся.

— Ох Боженьку ти мій! Де там в неділю! Де! Я ось хто знає, чи до полудня дочекаю. Я лиш на силу жду на вас. Так мені Боже, що на силу!

— Добре на силу — погадав собі пан-отець, входячи в хату... Старий пійшов до комірки перебрати ся в чисту одежу. За хвилю вийшов чистий і причесаний. Пан-отець не спішив ся. Не бачив потреби. Йому хотіло ся лобалакати з дідусем, що був смертельно хорий і проте бігав по подвірю за безрогою.

— А давно ви нездужаєте? — спитав пан-отець сідаючи на ослін.

— О, з давна, з давна. Ніби так, боліти, то мене нічо не болить, але сила кудись по-діла ся. Нічо єї в костях не чую. І в грудях чогось так холоне. Виразно смерть.

— Ну, і якже, нікого у вас нема? Самі сидите як пустельник? І здоровому самому нудно, а не то хорому.

— Та я не сам, прошу отця духовного, є в мене діти; добрі, добрі діти. Гріх був би нарікати.

— Добрі, а за старого не дбають.

— Дбають, отче духовний, дбають. Ще й як дбають! Нині жадне з хати не хотіло вийти. Обступили мене тай плачуть. Але я кажу: Чого тут плакати? Ідїть кожде до свого, Мене не пильнуйте, бо ніхто мене не вкраде; а як маю вмирати то і так умру, без вас. Ти, Гриньку, кажу до старшого сина, йди на Змийну. Ріля готова, давно час сїяти, ануж прийде похорон і знов відтягне ся, а тут вже і приморозки потягають. А ти, кажу дочці, йди до міста та накупи чого треба. Знаєш, прийде що до чого, то в наших жидів у двоє дорожше. Невістку я післав на друге село, щоби дала знати своїм, а зять пішов по отця духовного та мав поступити до теслів. Так лежу я сам, коли чую, підсвинки вийшли! Треба загнати. Підвів ся я та якось, славити Бога, загнав. А отець духовні най не гнівають ся на мене, бо я таки на правду хорий. Дуже хорий.

Він поцілував пан-отця в друге і впевняв об своїй хворобі.

— Ну якже, і вам не прикро самому? — питає пан-отець.

— І не лячно? — додає від себе дяк.

— А чогож би лякатись? Нікого не вбив, нікому віку не вкоротив, не обікрав. Пережив своє, тай треба забиратись. То так, як той робітник. Зробить роботу тай до дому. Та чи то мені не час? Вже другий місяць, правду сказати, хліб сьвятий марную. Десь тая сила втікла, нічо не годен робити, а за дурно хліб дітий їсти, яось не добре. В горло не йде. От, славити Бога, що кінець. Чого мені боятись? Дітий випровадив на люди, вивінував, розуму навчив, тай чого більше треба? Нема мені нічого боятися.

— Можемо починати — обізвався сьвященник зворушений словами старого.

— Починаймо в ім'я Боже — відповів дідусь і перехрестився тричі.

* * *

Що лиш пан-отець вернув до дому і забрався снідати, як з дзвінниці озвався дзвін: бам, бам, бам!

Старий Скригома помер.

Пшениця засіяна, підсвинки в хлівці, трумна замовлена, доньки з міста що лиш не видно — міг спокійно вмирати.

III.

Цьвіт Щастя.

Дитиною малою він не раз чув, як люди говорили: „щастє“.

— Що таке щастє? — питав ся матери, цікаво вдивляючись своїми оченятами в її заклопотане лице.

— Щастє, дитинко, то доля, — повторяла мати і не знала, як пояснити малій дитинячій головці те дивне слово „доля“. — А доля, дитино, то такий цвіт, що його тяжко дістати.

— А ладний він, той цвіт?

— Чи ладний кажеш? А вжеж, що ладний. Дуже ладний. Як дивити ся на нього, то очи радують ся, на серцю робить ся весело і мило.

— Мамо, я хочу того гарного цвіту. Скажіть, де він росте, я піду за ним. Я піду за ним і принесу його для вас і для себе.

— Тепер тобі годі йти за тим цвітом — казала мати цілуючи сина в русяву голову — ти ще такий слабонький, а то гень за водою. Тепер тобі і без нього добре, а як виростеш і сил набереш, то тоді підеш.

— Ні, я не хочу, аж виросту. Я хочу тепер. Скажіть мені, де він?

І „скажіть“ і „скажіть“ лепетала дитина, а мати, щоби втихомирити її, підійшла до вікна і показала на став. (Їх хата стояла на горбочку, а перед хатою у долині був став.)

— Ось там, за ставом, чи видиш?

— Виджу, мамочко, виджу! Їх там ціла левада. А які красні, які дуже красні! Чи то далеко?

— Таже далеко! Хиба не видиш? Гень, там, за водою!

— Аж за водою?

І задумав ся хлопчина. Пильно-пильно вдивляв ся він великими, синіми очима в далеку далечінь, аж там, де виднокруг зливав ся з голубими філями води. Був вечір. На овиді блиснула вузенька, ясна смуга, а за хвилю вплив місяць, немов човен круглий і срібний. Він звільна підпливав на небо і здавало ся, що справді сунеть ся не по вечірній, тихій блакиті, але по дрімливій воді.

— Мамо! — радісно закричав хлопчина, зриваючи ся нагло з довгої задуми. — Знаєте що, мамо?..

— Що дитино?

— Я вже знаю, але вам не скажу.

— Та чому не скажеш?

— Бо не скажу. Ви гнівали би ся на мене.

— Ой ти, ти, мій пустію, а чи ти знаєш, що мамі всьо треба казати?

— Знаю, але сього не скажу! — відповів хлопець і сховав свою кучеряву головку на материних грудях.

За хвилю лежав у своїм маленькім ліжку. Мати провела йому молитву, казала попросити Бозі, щоби таткові, сестричкам і братчикам дав здоровлячка, накрила його, перехрестила і сказала: спи. І справді. Він замкнув свої оченята і вдавав, що спить. Навіть хропів. Але не спав. Бо як лиш мати на пальцях відійшла від його ліжка і зачинила за собою двері, підніс повіки.

В кімнаті було ясно. Місячне сьвітло лило ся крізь вікна і обливало своїм синавим цвiтом усі стіни, двері, образи на стінах і цілу обстанову. Під вікном у городі сьпівав соловій, здалека від ставу доходив хлюпіт води. Раз-у-раз котила ся вона дрібненькими, як морщини на старечім лиці, філями і вдаряла об греблю і беріг. Гребля і беріг відтручували єї від себе, як напасника; вона подавала ся на хвилину назад, але сейчас ударяла ще дужше. Хлопець насторошив вуха.

— Хлюпочесь, кличе мене. Каже, що перенесе аж там далеко, на леваду, де тільки, багато „щастя“. Воно цвите. Жадна квітка не цвите так ладно. Чому то люде не рвуть того цвіту? Ага! Бо не годні дістати. Не знають, як через воду поплисти. Але я знаю. Коби лиш мама заснула і коби скорше до рана, то піду.

Піду!

Місяць сьвітив і сьвітив усе яснійше, соловій сьпівав невтомимо, а філя хлюпотіла.

Хлопець не спав, думаючи про райську квіт-
ку щастя.

Північ минула. Літна, коротка ніч кін-
чилась. Ранок був недалекий. На виднокрузі
появився вузький пасмужок, зразу блідий
і невиразний, відтак усе більший і яснійший.
Зорі блідли, блідло також і небо. Соловії
притихли. Подуло пораннім холодом і роса
затремтіла на цвітах. Вода в ставі хлюпо-
тіла заєдно. Хлопець не спав. Його груди
філювали, очі світилися, губи горіли. Під-
ніс голову, руками сперся о постелю і сів.
Хвилину слухав. Всі в домі спали. Навіть
стара, велика, чорна кітка, що звичайно
в таку пору любила відбувати лови, лежала
під печею, як грудка чорної землі. І вона
спала. Хлопчина по тихо встав і підійшов
до вікна. Вікно відчинив легенько. Від вікна
до землі не було високо. Переліз і здригнув
ся цілий. Зимна роса облила його теплі ноги
і поранній холод перейшов його. Він біг.
Ставало тепліїше. Дрібні ніжки занесли його
на греблю. Став. Тепер хлюпіт води було
чути багатіше, як перше. Тепер він зо-
всім виразно чує, як вода просить його, що-
би кинувся в її зимні обійми.

— Ходи — каже — я занесу тебе на
другий бік, там, де цвіте розкішна квіт-
ка щастя. Така пахуча, така проміниста, якої ти
не бачив ніколи. Ходи! Не бійся! — І він про-
стягає руку і кидається у воду. На видно-
крузі свитає. На золотім рубці виринає якась
велика і ясна точка. Від ньої вся вода го-

рить в ставі, палає. Филя за филю стає ясна, промінна, мов луска на великанській потворі-рибі. Хлопчина йде по тій лусці, по філі, йде все дальше і дальше. Тіло у нього дріжить, серце тріпочесь, уста палають. Витягнув руки на перед себе, очима вдивився там, де сонце аж горить, — сияє і йде. Аж тут на зустріч йому пливе велика, біла птиця. Пливе повільно, мов човен на морі, крила пускає як вітрила, ногами по воді кермує — то лебідь. Один, далі другий, великий, білий, з гнучкою лебединою шиєю.

— Возьми мене, лебедю білий, і перевези за воду! Я тобі не заважу, глянь, який я маленький!

Так каже хлопець; а лебідь немов слухає його, підпливає до нього ближше і стає. Приглядається йому, киває головою, тручає крилом свою подругу-лебідку, щось до ньої говорить, а відтак наворачтає на місці і підпливає.

— Зажди! — просить хлопчина. — Не тікай від мене, возьми мене з собою, перевези!

Але лебідь не слухає його. Все скорше і скорше і скорше лине по блискучих філях.

— Зажди! — просить хлопець крізь сльози і кидається за ним у погоню.

Дрібонькі філі горять; легонький вітер перебігає по них, від ліса несе пахощами живиці. Тихо, хоч мак сій. Лише від берега чути хлюпіт філі. Вона раз-у-раз бє відбивається від прибережних стовпів і за кожним

разом усе дадыше і дальше несе і заносить
малого хлопчину. Вже він по груди пірнув
у глибоку воду, вже лиш головку видно, лиш
руки, лиш волосє сплило....

— — — — —
Біля постелі недужої дитини сидить лі-
кар. Слухає, надслухує, удари серця вухом
ловить і брови хмарить. Бідна мати дивить
ся в нього, мов у лице пророка.

Що буде?

Що буде — думає лікар.

Те, що Бог дасть. Коли сильна природа,
так при Божій помочи переможе. А як ні,
то піде за щастєм, за вічним щастєм.

А хора дитина блудними очима вди-
вляєть ся в стелю, піднімаєть ся на недуж-
жих крижах, витягає руки і шепче спаленими
устами:

— Я хочу квітки-щастя.... Пустіть мене,
я піду за ньою....

*

*

*

Богато літ минуло від тої хвилі. Ма-
ленького кучерявого хлопця ніхто не пізнав-
би нині. Виріс і відмінив ся. Змужнів і пі-
знав житє.

Завдяки старому вчителєви ботаніки пі-
знав всі цьвіти на сьвітї і знає, що там, да-
леко, за водою, не росте жадна квітка щастя.
Він то знає. А прецінь, прецінь кидаєть ся
в воду і йде за ньою, за тою квіткою ща-
стя. Та чи дістане єї? Хто знає?

IV.

„Зақутник“.

Матвій Скрегота збирався до церкви. Коло скрині стояли вимазані чоботи, а на постели лежав одинокий кожух. Він сам стояв над цебриком і мився. З губи випускав воду на долоні, а долонями тер лице.

Між тим його жінка, не стара, лиш змізерована людина, прибирала дітий на сьвято. Робила се для людського ока і для звичаю, бо знала, що ті куценькі сорочічки їх не загіють і дітиска кашляти будуть.

Знав тоє і найстарший Петрусь. Тому заздалегідь вихопився і побіг за ворота.

— Петрусю, Петрусю, а ходи но сюда! — кричала мати — ходи, бо мені ніколи!

— Ого! — відповів Петрусь і побіг аж за п'яте подвір'є, над болотнисту баюру, в котрій від кількох днів талапався і бабрав до несхочу.

— А почкайже ти! — накликувала мати. — Прийдеш ти мені драбуго! — і вернула в хату.

Скрегота був уже вбраний. Голова вилискувала як пампук, а лице сияло сьвяточним настроєм. Хотів приступити до постелі

і вбирати кожух, коли до хати вбіг задиханий Петрусь.

— Мамуню — лепетав з дитячою втіхою — закутник приїхав, закутник, закутник! І тішив ся і скавав, сам не знаючи чого.

Скрегота, як вбрав один рукав, так і кинув ся до хлопця.

— Як я тебе оттим ременем впережу, то ти не будеш верещати, Бог знає що?

— Присяйстобожє татуню, що приїхав. Сивим конем, в шапці з гузиками, такий дуже закутник.

Скрегота глянув на жінку, жінка на нього і порозумілись. Податок за два квартали незаплачений, а тут грейцара нема, хоть гинь.

Передновок тяжкий, заробити ніяк, а їсти тра. Щож діяти тепер? Замість відповіді вхопила жінка з чоловіка кожух і пустила ся по хаті. Хотіла ховати до скрині, але подумала і дала спокій. Від скрині метнула ся за піч, від печі до постелі. Під постелею була яма, чорна як пекло. Колись гніздо крілів, тепер пострах для дітей. Прикучнула, зложила кожух вовною на верх і жбурнула його туди.

Скрегота стояв і дивив ся на ту бабську роботу.

Діти, як почули, що приїхала така „вособа“, вибігли з хати і крізь ворота дивились на вулицю. Тимчасом Скреготиха обезпечивши кожух, пригадала собі, що в коморі є діжка проса і трохи круп та пішла їх ховати. Скрегота остав ся сам. Був то мужик зі здоровим тілом і добрим розумом, з рішучим

виглядом лица. Як міг зводив кінці до купи, а вони рвались. От і тепер, як ту порадити, як відпросити немилого гостя?

По лиці єго перебігали раз-у-раз журба і клопіт, то знов гнів і злоба.

— Іде, іде... — шепотом вимовила жінка, вертаючи з комори до хати.

— Ну, то що з того? — відповів Скрегота. — Дідько його приніс, дідько і віднесе.

Але дивився в вікно. Там сусід його жив собі в спокою і закутника не боявся, бо батько полишив йому маєток. А він?

В тім ри-ип, відчинилися двері і на порозі появився закутник. Хильцем переступив поріг і не здіймаючи шапки, став посеред хати. Був високий як дуб, грубий як бочка, лице мав червоне і великі очі. В цілій появі було щось вояцького, щось хищного, готового до крові і розбою. Колись справді служив у війську і хоть з роду Мадяр, бився в 48 році проти Мадярів. За те потім мусів утікати і опинився у нас. Ту став езекутором і на тім становищі розвинув невтомиму діяльність.

— А ну, гайд, гроші за податок! — кричав розглядаючись по хаті.

Скрегота якби не чув. Заєдно дивився в вікно, на хату щасливого сусіда, а по його мозку літали всілякі гадки. Що буде, як забере кожух? З хати вийти не годен? Що скажуть люди?... А може-б попросити... Що, його? Такого бузовіра? Ні, ніколи...

І Скрегота закусив губи.

— А ну, мой, чув, що кажу? За податок гроші!

Скрегота заєдно мовчить. Скреготиха пореєсь коло печі, а ноги у ньої тремтять. Все споглядає під постелю... Не втерпіла. Підступає до закутника, кланяється йому так низько, як єї лише теперішній стан дозволити може і просить: Паноньку любий, будьте ласкаві, почекайте нам до четверга. Продамо поросят таї заплатимо! До четверга і так недалеко, — позавтра.

— Здуріла баба, щось мене єї паця обходить! Давай кожух і вже.

Не чекаючи на відповідь, метнув ся по хаті. Але в хаті не було нічого цінного. Курячі подушки і якісь подерті свити. Тільки всього. Очи пана езекутора запалали гнівом.

— Відчиняй бабо скриню! — зверещав на всю хату.

Скрегота відвернув ся від вікна і очи його перебігали раз-у-раз з закутника на жінку. Скреготиха стояла ні в сих ні в тих. В скрини було кільканайцять мір полотна, білого як сніг, тонкого як шовк. Сама она той лен полола, сама брала, окіпала, чесала; сама на досьвітках та по вечорах пряла...

А тепер ворог прийшов і забрати хоче; а ту і вона обдерла ся і діти обносились.

У Скреготихи на очах стали сльози. Дивила ся в нього тими очами, якби його благати хотіла. Та не вблагала.

— Дай бабо ключ! — крикнув у друге і підступив до ньої.

Вона що йно пригадала собі, що ходила до шпіхлїра і ключ за пояс заткнула. Судорожно вхопила його рукою і тільки гадки — не дати! А він знай кричить і репетує: Давай, ти сяка така, я з тобою жартів не маю!

Скреготі кров ударила до голови, а рука запашила. Нараз побачив своє положенє як на долони.

І та надмірна а безуспішна праця і недоспані ночі і переголодовані дні виринули перед його очами. У груди підняв ся бунт. І за то всьо він сьвята спокійного не має. Непрошений гість налазить його хату і зневажає жінку. За що? Якби мав, то сам занїс би до міста, а як не занїс, то видно що не має. Не пропив, не прогуляв, Бог не дав, тай не має.

Але пан езекутор не знав гадок Скреготи. Тай пощо йому знати? Якби знав, то може-б рука задріжала, може-б серце змякло і спиною його у сповнюванню його „обовязків“. Тому гадай собі Скрегото, що хочеш, а ти Скреготихо плач в гіркий кулак, він товче своє: Давай ключі від скрині!

А коли баба не слухає, він штовхає її у груди і видирає сам.

Стон жінки шпигнув мужа ножом в само серце.

Несьвідомо зірвав ся з місця, несьвідомо приступив до нього і в хвили, коли той найспокійнїйше прибирав ключ — грянув на нього.

Закутник повалив ся як підгнила колода. Падаючи, головою зачіпив о ріг скрині. А ріг був острій і в залізо кутий.

— — — — — — — — — —
— — — — — — — — — —

Перед подвір'єм Скреготи стояв візок, наладований грабіжею, а сивий кінь екекутора раз-в-раз споглядав на хатні двері і дивувався, що його пан не виходить так довго. Мабуть велику добичу збирає. Важко буде.

Діти, оглянувши візок і коня, побігли в хату. З криком відчинили двері і змовкли. Перед скринею лежали ключі, біля скрині закутник. Своім великим тілом виповнив половину малої хатини. На вулиці робив ся гамір.

Здивованими очима дивились діти в хаті перед себе. Ніяк не могли зрозуміти чому той страшний пан, з жовтими гузиками на шапці, котрого бояло ся ціле село, лежав тепер так немічно, так смирно посеред бідної хлопської хатини.

V.

Стріча.

Др. ОЛЕКСАНДЕР Б. КУЛАЧКОВСКИЙ
ц. н. редактор „Вісника законів державних“
і оборонець в карних справах.

Дзвонили дзвони на вечірню і люди йшли до церкви, коли на скрутї гостинця почув ся туркіт колїс. Худі конї, повіз великий, як Ноїв ковчег. Жид візник, видимо фякер, один із тих що їздять між нашими невеличкими містами і залізничими стаціями. В селї, що лежало при гостинци, не звертали уваги ні на фякра, ні на пана, що сидїв у ньому і пильно роздивляв ся довкола.

Був то мушина молодий, трийцяти-літний, з інтелїгентним лицем, гарний собою. Від нього так і несло коли не загралицею, то тим великоміським, столичним житєм. Тим дивнійше, що його так дуже обходила кожда хата в селї, кожде деревце при дорозї, що так пильно придивляв ся до всього, так цікаво водив своїми сивими, мудрими очима. А коли ті очі спинились на старій церковцї та на приходськїм домі, що стояв поміж розлогими липами, то здавалось, що подорожний хоче пробити ними ті білі, тихі стїни та заглянути між них до середини.

— Прошу пана! — озвав ся візник жидівським, сильно харкавим голосом. — Тут добра коршма і „заязд“, треба попасти.

— Попасти? — відповів подорожний, мабуть гнівний, що нечемний Жид вирвав його з зовсім іншої сфери гадок і споминів. — Знов попасти! Що миля попас!

— Якто миля? — боронив ся Жид. — Ми вже вїхали три і не попасли.

— Не люблю я, оттих ваших плюгавих коршем і заїжджати до них не буду. Стань трошки! Слухай-но, хлопче, — обернув ся до якогось хлопчини, мабуть школяра. — Скажи но мені, хто в вас сьвящеником?

— Га? — відповів хлопець і хотїв іти далше.

— Хто в вас пан-отцем, питаю? — повторив нетерпляче подорожний.

— Не знаю! — відповів хлопець.

Тут вмшав ся в розмову візник.

— Ото дурний хлоп, а він не знає, хто в них ксьондзом.

— Ксьондзом у нас молодий єгомось. Чому би не знав! — відповів хлопець з лицем обидженого чоловіка і пішов собі далше. Доперва якийсь старший господар пояснив, що небіщик пан-отець померли і що тепер настав до них молодий сьвященик, зять покійного, той, що оженив ся з панною Галею.

Як називаєть ся, також не знав.

— Якось так дивненько: Юр... Юр... Недовго, тай ще люди не знають.

— Може Юрчак? — поміг йому подорожний.

— То, то, то! Юрчак, паноньку, Юрчак.

— Чорнявий, низький, правда?

— То, то, то! Чорнявий, низький. Такий як я, а може трохи низший.

— Ну, то той сам! Завертай на приходство! Спасибіг, газдо! По дорозі дивував ся, що Галя вийшла за Юрчака, пригадував собі, яка з ньої була ладна і мила дівчина і заявив сам перед собою, що до Юрчака не мав ніколи довіря.

Віз тихо вкотив ся на подвірє, а бували коні від разу скрутили під стирту пахучого, сьвіжого сіна. Подорожний зліз з воза, стріпав порох з одежі, поправив капелюх і пустив ся до хати.

На подвірю було тихо. Так тихо, як буває лише на селі в неділю. Правдивий день спочинку. Навіть пси кудись поділись і не витав його ніхто. Хиба бузьок на високій столі клекотав довгим клювом і віти старезної липи нахилились легонько. Увійшов в огородець — тут тихо.

Стежки постругані мало витоптані, по них воробці скачуть, цьвірінькають. В траві жужжить комаха, а з грядок розливається запах резеди і левкоїв. Поміж липами стоїть мовчаливий дім.

І було в тім образку щось таке, таке сумне, а zarazом і дороге, що він став як вкопаний і дивив ся. Відчинене віконце легонько колихалось, але крізь нього не виглядав ніхто. В хаті було тихо. Аж ось почув ся ледви помітний шелест. Чиясь хода. Хтось відчинив фортеп'ян і поклав руки на клявіші.

Помішані неясні акорди, нескінчені і ледви початі мельодії, а потім переходи, ще кілька тонів, павза і сумна а голосна музика Брамса.

Гість тихо підійшов на ганок і став біля стовпа, обвитого зеленим листем дикого винограду. А музика все плила і плила крізь відчинене вікно і наповнювала собою город і зливалася з запахом цвітів, з блакиттю неба, гармонією літнього погідного пополудня. На нього робила вона дивне вражіння. Чув прецінь всілякі концерти, недавно чув Паде-ревського, але сей несподіваний, сільський концерт очарував його, оповив тугою, навів спомини, зворушив серце.

Короткий пятий танець скінчився. Останні звуки завмерли самі в собі, не вибігли крізь вікно, не розплились у просторі; сконала та дивна музика в агонії своїх власних тонів, як конає в агонії красок.

Тихо. І знов резеда і левкоя, знов лагідна, вже не полуднева, жарка блакить, знов велика сімфонія природи. Забутись можна. Та того він не хотів. Кождої хвилі могли відчинити ся двері і міг вийти хто. Він опам'ятав ся і наложив руку на клямку.

На вид гостя від фортепяна підняла ся жінка. На її лиці видно було сьвіже зворушене, викликане грою. На снідих лицах палали румянці і дивні огні горіли в великих, як море глибоких, очах. Але сей вираз змішався з виразом здивовання. На чолі між бровами появилася легонька морщинка гніву,

уста затялись, якби сердилися, що пам'ять не може пригадати імени прихожого.

Він, чи не він?

Гість склонився легко і стояв мовчки. Мовчки обнімав її своїм зором. Була та сама. Та сама, що перед літами. Лише стать її вирівналась, розвинулась і, дивна річ, не втратила ні крихітки давнього молодечого чару. Несло від ньої сумом вечірньої години, чарами лісової глуші, мелянхолією місячної ночі. Пізнав її — і вона його пізнала. То був — він... І тепер замість морщини гніву появився на її лиці вираз завзятого до кінцевої самооборони перед грізним, ненадійним ворогом, що йшов на ньої добре знайомою, хочь призабутою силою.

— Пані пізнали мене? — спитав по хвилі, коли мовчанка стала томити його і її.

— Так, се ви, пане Іванський! Які-ж рідкі гості. Витайте!

В її словах чути було силюваний спокій.

— Просимо ближше! — і подала йому на привітання руку.

Іваньському здавалося, що рука з грани і що огонь з ньої пішов йому по жилах. Підніс її до уст...

— Сідайте! Прошу! Ось вам тютюн, робіть сигарко, а я зараз прийду.

— Тільки не заходьтеся пані! Я на хвилю вступив і зараз їду.

— Спитайте перше, чи я вас пушу. Що сказавби мені мій муж! Ви-ж прецінь приятелі!

— Так приятелі, — відповів глухо Іванський.

— Мій муж править вечірню, а потім має похорон, але то всьо не потриває довго і за годинку він верне. Не втікайтеж мені! — сказала встаючи і вийшла. Іванський лишив ся сам. Хотів охолонути з перших вражінь та не міг. Сьвітовий, бувалий чоловік, що з жінщинами привик поводити ся легко і певно, не теряючи своєї переваги, ту, на вид тої сільської їмості стратив певність себе, складав випробовану збрую. І може перший раз в житю пізнав, що над осьвіту, над огладу, над велику штуку житя є щось ще більше — само жите. Вертав з заграничі, де кінчив науки. Їхав на добре, навіть високе місце. По літах блуканини по морю, його човен завертав до спокійної пристані, до щасливої будущини. Та він чомусь не вірив в тій хвилі, щоби його будущина могла бути щасливою. Він — і щастє! І почав проклинати ту годину, що привела його сюди, до сього дому. Злякав ся самого себе. Міг зрадити ся з тими гадками перед ньою, міг представити себе бідним нещасливим чоловіком, а того він ніяк не хотів. Встав і почав розглядати ся по кімнаті. То була та сама, добре знайома кімната. Перед літами було в ній так весело, так ясно. Лунали сьпіви, гоманіли живі розмови, часом гонили пару у жвавім танці. Його батько мешкав у сусідстві, а тут мешкали родичі Галі. У вакації оба дома зливали са в оден. Тижнями перебував Іванський у Галиних родичів, з єї братами, з ньою. Де поділо ся те все?... І спомини тих щасливих часів стали налітати

в кімнату, одні наперед других. Втискали ся крізь вікна, висували ся з кутів, з за образів, з під підлоги. Тихенько спадали зо стелі, і щільно, щільно заповняли собою цілу кімнату. Іванський не міг оборонятись, став біля фортепяна і згадував.

Так застала його колишня панна Галя. Глянула на нього, а йому здавало ся, що прошибла його наскрізь, до споду душі.

— Розповідajte-ж тепер, що вас принесло до нас — сказала тим самим силювано спокійним голосом і вказала йому місце поруч себе.

Замість відповіді пригадав собі слова пісні: „Ой щож тебе принёсло, принёсло, принёсло-б? Чи ворон кінь, чи вёсло, чи вёсло, чи весло-б?”

— Принесла мене, прошу пані, іронія долі. І здаєть ся мені в тій хвилі, що та сама люта доля каже мені живому чоловікови, жити на цвинтари, ту, де похована моя молодість, де лиш спомини остали ся, як бездушне, нагробне каміне.

Глянула на нього тим самим проймаючим поглядом.

— Як бачу, ви все поетизуєте! Ні сьвіт, ні жите не змінили вас!

— На жаль, справді не змінили! Я гадав, що жите велика школа і що в тій школі я навчив ся бути чоловіком практичним, мудрим. Я-ж учив ся так пильно!... Та з соромом признаюсь перед вами, що моя наука пішла на марно. Але перед вами мені вільно до того

признати ся. Ви прецінь моя добра, давна знайома, моя товаришка, моя... Як нині тямлю, як свій перший стишок прочитав я вам першій, вам одинокій звірював ся з усіх своїх молодечих мрій, з усіх поривів. Разом ми читали книжки, разом снували рожеві пляни на будуче. Разом...

І вони стали згадувати. Згадували щиро, як діти, не числячись зо словами і не скриваючи свого зворушення. Вона призналась йому, що по його від'їзді було їй дуже сумно, що пильно ловила всякі вісти про нього, але ті вісти були чим раз скупійші, аж перестали зовсім доходити до ньої. Потім померла мати, лишив ся батько сам, старий, немічний. В їх хаті зробило ся сумно, як у гробі. Потім... потім приїхав Юрчак і вона вийшла за муж.

Останні слова вимовила тихо, ледви замітно. Навіть не сколотила ними тої великої тиші, що їх обгортала собою. А був у тій тиші пустий запах резеди і левкоїв і вечірня, літня, важка задуха і той перловий, вечірній сумрак, що напливав як хвилі, як море і обнімав їх і вязав з собою. Чули, що тратять силу і свідомість і піддають ся тій таємній силі, що нараз виринула поміж ними. — — — — —

На церкві озвали ся дзвони. Вона зірвала ся перша. Зворушення відняло їй мову і лише глянула на нього, немов би тим поглядом хотіла ратувати себе і його, отверезити, додати сили і волі. Потім скоро вийшла з кімнати. Коли вернула, була бліда, але спокійна. В сі-

рій, під шию застягнутій сукні, з гладко прочесаним волосом, струнка задумчива як-раз пристроювала ся до того вечера і до тих ще сірійших споминів...

На струни упав важкий педал і здавив тони, що по довгім спочинку загомоніли так сильно, так голосно, бурливо...

З церкви вертали люди. Кождої хвилі міг вернути отець Юрчак.

Спокійно засіла до фортипяна і знов заграла свого улюбленого Брамса. І була в тій єї грі велика туга і жаль такий, що перестає бути тихим, мелянхолійним жалем, а робить ся лютою, майже божевільною розпукою.

Відчинили ся двері і увійшов муж.

— Сьвят, сьвят, сьвят! — кричав, ідучи на зустріч гостеві. — Кілько літ! Кілько літ! Вітай товаришу! От тобі несподіванка!

Аж тепер звернув увагу на свою жінку.

— Дайже спокій з тим своїм гранем! По-кійні родичі будуть мати великий гріх за той фортепян. Кажу тобі, товаришу, чиста мука. Лучше піди в пекарню та приладь каву!

Жінка встала і вийшла, він говорив дальше.

— Прошу я тебе, на що мені той фортепян? Заплатили за нього щось 500 злр. Чи то не шкода? Двайцять ринських проценту, а в господарстві навіть більше. От глупа думка.

На сю тему говорив, поки не вернула жінка, а за ньою служниця принесла підвечірок.

— О! так, то розумію! За се тебе люблю! Але перед кавою подай нам наливки. Знаєш, тої з суніць та ожин... Знамениті наливки робить моя жінка, додав не без гордощів.

Але гість не відповів нічого. Мовчки вдивляв ся в лице отця Юрчака, червоне, повне, мокре від поту. Внутрішнє вдоволення малювало ся на тім лиці, якесь, так сказати, фізичне щастє било з тих його маленьких, сїрих очий. Так і видно було, що між тілом і духом у тої людини заключено тривкий мир. І жадна з помирених сторін навіть не гадала починати війну. По що? Їм було дуже добре з тим миром.

— Розповідж-же нам тепер, товаришу, — почав Юрчак, відсуваючи порожню склянку, — яким способом прибулав ся ти в наші глухі сторони, з такого далекого, великого сьвіта?

Іванський рад-не-рад повторив те, що розказував перед хвилию пані Юрчаковій. Але повторив сухо і без серця. Юрчак звичайним способом піддержував бесїду: —

— Ага! Так, так! Ну, і що дальше?

— Значить ся, ти що-йно добиваєш ся до щастя! — почав, підождавши, аж гість скінчить. — А ми, братку, без погонї за щастєм, давно щасливі! Само нам до рук впало. Правда, жінко?

Жінка не відповіла нічого. Він з пестощами погладив єї по лиці, а Іванському здавалось, що то його гладять щіткою по серці.

— А тепер, товаришу, підемо оглянути господарство. Добре? Вечір як на те дуже милий.

Гість став випрошувати ся, але господар конечно хотів похвалити ся своїм щастєм.

— Ось тобі стайня на худобу! В цілім деканаті нема такої худоби. Чисті швіци. Торік маршалок заплатив мені за річну ялівочку 100 злр. Не віриш? Поспитай жінки. А то мої „парадієри“. Війскові вправді, але коні, коні!... Коло діла треба вміти ходити. Як бачиш, дешево, а добре. А то моя стодола. Сього року вона заледви четверту часть мого збіжа помістить, бо треба тобі знати, що крім свого, се-б то ерекціонального поля, я ще наймаю. Кажуть: ріля не виплачуєть ся. Сьмій ся! Ще й як виплачуєть ся. Лише треба вміти ходити коло ньої, треба бути господарем.

Слово „господар“ вимовив ще з більшими гордощами, як тоді, коли хвалив жінку за її наливки. Оглянувши подвірє, вертали назад до хати. Гостинний господар говорив дальше.

— На другий рік, на місці от сьої рудери стане дімок, як пуделочко. Покажу тобі пляни. Всьо вже готове. Конкуренція розписана, умови з доставцями заключені, словом — усьо. І се, братчику, не кождий з нас потрафить. Не оден весь вік капарає у кучі, прости за слово. Бувають приходства гірші від моєї стайні. Не віриш?

Іванський навіть не брав ся перечити. В тій хвилі він був зайнятий зовсім чим інь-

шим. На мову говірливого товариша навіть не звертав уваги. Обходила його зовсім інша мова — та, що плила зі струн, з під її пальців.

В неprisутности мужа вона дальше гра-
ла, а Іванському здавало ся, що той чорний,
мертвий інструмент, то її одинокий лік, оди-
нока дошка ратунку, одинокий повірник бідної,
нешчасливої душі. І йому зробило ся на душі
важко, хотілось плакати, проклинати, підні-
мати протест до неба, кликати цілий сьвіт до
боротьби.

— Знаєш, товаришу, мені ведеть ся до-
бре. Одним словом — добре, а було-б ще
лучше, якбим мав жінку господиню. От що!
Я не нарікаю на ньої. Спокійна, тиха, неви-
баглива. Балів не забагає, ані візит. Але, як
то кажуть, чоловік і жінка повинні навіть, сон
один мати. Правда?

— Правда! — відповів Іванський, на силу
вдержуючи своє зворушенє. Добре кажеш!
Чоловік і жінка навіть сон оден повинні мати.

Сіли на лавочці під липою і віддихали
чарами ночі. З хати доходили до них звуки
фортепяна. Раз повільні, сумні, мелянхолійні,
то знова сильні, бурливі як той біль, той
смуток, що перестає бути смутком, а зміняє
ся в безконечну, майже божевільну розпуку...

На дворі робилось зимно і темно, що
раз темнійше, дуже темно...

VI.

Пачқар.

I.

Горбок. На горбку деревляна церква, з трьома банями, а дальше цвинтар. Між церквою а цвинтарем невеличкий, попівський ланок. З того ланку видно, як на долони, село, річку, болотнисті сіножати з купками верболозів і горбки, покриті чорно-жовтим лісом. А там вже ніби небо.

На ланку пасеть ся товар. Лінивi корови лежать і румигають, молодник тиняється по стерни, вишукуючи останних листків самопадньої конюшини.

Буйні, дволітні бички бундючно підносять голову, та цікаво спозирають на північ, як би звідтам сподівали ся зими. А лагідні, пашені телиці, сумно розглядають ся довкола, як би жалували за літом.

На межи, обернений лицем до сходу, сидить пастух. Старий, кремезний дід з підстриженими, щітинистими вусами, зо щокою висуненою вперед. Під густими бровами, як вовки в корчах, сидять непевні очі. Дивлять ся вони кудись далеко перед себе з жалем і злобою.

Небо затягаєть ся сірими, осінними хмарами, над лісом висить мрака, над селом стелить ся дим. З поміж горбів вибіжить часом вітер, змішає мраку з димом, стурбує листє, що лежить супокійно в ровах, збурить шерсть на худобі і помервить старому чуприну. Тоді він почіхраєть ся, заклене і дальше сидить.

Виглядає так, як би з під землі виліз і хотів влізти до ньої.

Часом заверне котре з ялівника, або гукне на корову і дальше мислить. То його уся робота. Тим він жиє. Часом мисли не йдуть, або пам'ять туманіє — тоді він не добрий. Зриваєть ся, хапає за прут і валить, не питаючи, чи то віл, чи корова, чи винне, чи невинне. Так йому страшно, щоби пам'яті не стратив.

Бо і з чим би лишив ся?...

Дивить ся на схід і говорить:

„Не знати, якого дідька оттих горбів? Повиростало то, як гулі, як чираки які та заступає сьвіт. Якого би то поля було, якби не то горбаче. А так що?.. Навіть ока нема куди пустити. Куди не глянеш, спиняють тебе, як рогачки. Тьфу!“

Якби не тоті горби на виднокрузі, він видів би своє рідне Поділе. Там-то воля! Там тепер плуги за плугами ідуть та орють. Кладуть ся скиби чорні і глибокі, масткі і лискучі, як філі на мори — а тими скибами біжить пісня, така довга, як сьвіт. Біжить на здогін з вітрами, сумна, подільська

пісня, та сьпіває про журу, що мов гадюка обвиває мужицьке серце, про злу свекруху, що невістку вбила, про правду, що пішла з торбами... — Тамто поле!.. Ідеш, ідеш, ідеш — тай всюди рівно, тай всюди широко; є куди розігнатись, є куди погуляти.

Тай гуляв же він! Перегуляв молоді літа, як який п'яний празник, а тепер лиш згадує.

Є що згадувати! На печи житя не змарнував, в постели не перележав.

Бувало, тайком, так, що навіть рідна мама не знала, серед ночі, опівночі, випроводить коня зо стайні тай, гайда на роботу! За Збруч!

Степ батько, ніч мати, а пачкарі їх діти. І чим чорнійша ніч, чим невиднійші дороги, тим для них лучше.

Чим гірший дощ, чим більша буря, тим добича певнійша.

Везуть сибірські шуби, китайський чай, або тульське срібло, аж коні гнуть ся. Пачками перевозять усяке добро, усякі статки, яким і ціни не знати; на те вони і називаються пачкарі.

Ось вже і яр перед ними, ось вже доями не далеко, аж ту — трах! тарах! — стражники.

Свищуть кулі, летять коні, як вітер, кров грає....

В одну таку небезпечну ніч втратив Василь великий палець правої руки. По саму долоню. Відпав, як качан на шатківниці.

Знав він, чия шабля його відбила, ну, і не дарував свого. Пальці не відростають нікому, але і голови ніяк не приправиш.

Вже тая шабля лиха не зробить нікому, вже рука, що ньюю махала, навіть хреста сьвятого не положить. Ого!..

Була така ясна ніч, що хоч голки збирай. Небо як вмите і де які лиш зьвізди були, всі висипали ся на нього. А місяць аж шклить ся, аж мигтить, аж за очі хапає.

Такі ночі зсилає Пан-Біг пачкарам на відпочинок, а стражникам, щоб в карти грали.

Грав же і він, Войта.

Най грає, доки схоче, а тою стежкою, понад яр, мус вертати до дому.

Засїв Василь при стежці, за колодою і жде. Лиш не зо стрільбою, ні!

Стрільба багато крику робить, а зводить, як молодиця. Вже він щось кращого придбав. А розум від чого? Га?

Жде. Мороз, аж очі лізуть. На небі з'являють ся хмарки білі легонькі, як пух.

Місяць то ховаєть ся в них, то виринає; як би дрович ся. Часом заяць вискочить з під межі, сяде, обмиє морду, кивне вусами і вже його нема. Часом кабан рохне, як крізь сон і тихо....

Аж ту по снігу скрип... скрип... скрип... Іде. Так ліниво, помалу, якби що недоброго чув. Але йде. Ще крок... ще два... і вже, як баран лежить з арканом на шії. Хлоп, як мед-

вільд а розвернув ся, як немічна баба. Посинів і харчить.

Гей! Мой! Паничу! А кільки то куль впаковала твоя стрільба у люцке мясо. Га? Кажи, не кидай собою, як щупак у фатці.

Кажи!.. Ов! А він встає. Чекай, на страшнім суді встанеш!.. Га! Щей до шаблі береть ся. Стривай! Візьмуть тебе дідьки на вила. Маєш час!...

І кинули ся на себе.

Що дальше було, то розповів би глухий ліс і та ніч ясна і місяць, що зі страху ще гірше поблід, аж посинів...

На рано знайшли Войту неживого.

Ребра мав поторощені, як хворост. Докола викачаний сніг, як леговище зьвірив, а на снігу кров, як по зарізанім волі.

З того часу Василь не годен дивити ся в очи, а йно все висше, або низше, у землю.

На якийсь час навіть пачкарстко відкинуло йому, як п'якови горівку, коли жінка піддасть до ньої п'сячого смальцю, або іншої гиду.

Сидів в хаті, молотив, жав, як звичайний газда. А як вийшов сам оден в поле, то страх його збирав. Щось харчало коло нього, щось ніби чіпало ся ніг.

Раз, аж між воли сховав ся і так до рана перестояв; — такий страх зібрав його, що зубами кланцав, як голодний вовк.

Щось воно мусить бути на сьвітї, не інакше. Але що? То Бог сьвятий знає...

Потім зробило ся нудно, так нудно, що був би кожного вбив. Сам не знав, чого хоче. Вже та хата боком йому лізла. Дусив ся в ній. Так йому тісно стало, так тяжко, як рибі в торбі. Чув, що не видержить довше. Саме тоді з'явив ся Буга. В бурливу чорну ніч, коли мисли не давали Василеві вснути, щось зашкробало до вікна, як кіт. Зірвав ся Василь, виходить — Буга.

— Підеш?

— Що даш?

— Пятку.

— І два на пиво і тютюну пів фунта.

Пішли.

Вертають. Вже всьо в порядку, вже набір в такім місци, що й сам дідько не знайде. — Давай гроші!

Жид дає пятку.

— То всьо?

— Всьо.

— А два ринські не даш?

— Не дам.

— То я нічо не возьму.

Жид щірить зуби, прижмурує око і шепче до уха:

— Як я тобі Василуню одно слово повім, то ти нічого не схочеш. Казати?

— Кажи.

— А чи не знаєш ти, хто вбив Войту?

— Га! Юдо! Двох нас не може знати!

Оден....

Не домовив, і не вспів витягнути ножа з за холяви, як грюхнула куля і перешила йому ногу...

Заволік ся в ліс і лизав ся, як ранений зьвір. Зимно кусало його, голод шарпав, а рана палила. Так витерпів цілих дві неділі. Коріня їв, здохлі птахи сирівцем жер, снігом гасив згагу.

А як всьо тото вибув, то навіть іти не мав куди. Жидови вірити не можна, а збути ся його трудно, бо пильнує себе, як кіт.

Відрік ся Василь рідньої мами, покинув батьківську хату, пішов у сьвіт.

Нема для чоловіка нічого дорожшого над волю.

Що він не витерпів для ньої, куда не волочив ся по сьвітї, якої біди не зазнав на своїм віці! З якої печі не їв насущного хліба, якого діла не пробував робити, з якими людьми не починав собі! Але знав, що має волю, що нема над ним пана, що нема на нього ні ключів, ні мурів.

На старість, як вже сили розтратив по сьвітї, опинив ся у якогось пан-отця, далеко від своїх людей, щоби його ніхто не міг пізнати.

Пан-отець був добрий. Людей не дер, над челядиною не збиткував ся і Василь пристав до нього, як пес до свого пана. Був ніби за гуменного. Носив ключі, видавав оброки, клав стіжки, стояв над робітником — всьо. Піп йому вірив, а нарід шанував, як газду; тільки челядь його не любила.

„Тому старому, казала, то нема що вірити. Йому з очий не добре видно.“

Так було кілька літ. Аж прийшла старість. Десь і рука взяла боліти, і нога собі пригадувала, що має в кости кулю — біда!

До нині видить Василь тії довгі ночі, що качали ним з боку на бік, та приводили перед постіль усі давні літа і казали: „на! диви ся, який єсь добрий, який чистий!“

Аж з весною, як подув теплий вітер і як запахло полем та степами, він подужав, але робити не міг.

— Будете, Василю, пасти товар — сказав одної днини пан-отець. І Василь пігнав товар. Зразу було йому прикро, але потім привик. До чого чоловік не привикне! Тільки челядь вже його не слухала і не бояла ся так, як перше; звичайно, що гуменний, то не пастух. І в село тепер Василя не просили; пастухови між газдів не годить ся. Розумів тото Василь і ще гірше став мовчаливий, ще гірше похмурий. Так, як би йому бесіду умкнуло, так, як би людий не було довкола нього. Лиш ті думки, то цілий його сьвіт, ціле житє. Гей! Якби не тоті горби, побачив би він своє широке Поділе, своє село; хоть здалека, хоть оден раз, останний....

Задумав ся старий, задивив ся, сьвіта Божого не тямить. Вся душа влізла йому в очи, а очи біжать далеко, за ті прокляті горби, що не знати по що заступають йому перед очима Поділе....

— — — — —

— Гей! Аде Ласа, аде! А бий! А займай до двора! О! Диви! Проклятий старцун, висипляє ся, а товар шкоду робить. А впережиж його бичевном, щоби продрухав ся! Аде!

Як зі сну зірвав ся Василь; вхопив за пруту, та штигулькаючи правою ногою, побіг виганяти товар з панської пшениці. Але — вже було за пізно. Двірські парібки займили що найкрасшу корову....

А піп з двором жив, як пес з котом....

*

*

*

Вже останній плугатор вернув до дому, вже діти давно перегнали товар, вже вівці, вкриті копотами, як димом, вкотили ся в село, вже западала ніч — а Василь сидів на своїм місці.

Аж Ласа, котру він зі всього товару любив найбільше, бо була наймудрійша, підійшла близько нього і широко роздіймаючи губу, ревнула так, що всі ліси і всі горби відізвали ся одним могутнім му-у-у, — аж тоді пригадав собі Василь, що час до дому.

Але і тепер не спішив ся, не кричав на телиці, щоби не розглядали ся а йшли, не не вимахував для постраху запрутою, лиш ступав звільна, якби в голові мав таку важну гадку, що не міг її двигнути.

В стайні також гаяв ся... То ланцухи „якийсь чорт попугав“, то „худоба своє міс-

це забула“, досить, що місяць зійшов, нім упорав ся.

— Іди собі в трісте! — кричав на дівку, що прийшла кликати його до вечері, — Як ми ся схоче, то прийду, а тепер відчепи ся. Стала як чорт над грішною душою!

Коли ввійшов до хати, то вже всі доїдали велику як мидниця миску пшоняної каші на молоці. Йому відложили окремо.

Не відзиваючи ся до нікого, взяв свою ложку, назначену зьвіздкою і мовчки доти сербав, доки чорне дно не проглянуло крізь білу страву. Тоді відложив ложку на бік, до миски ділляв помий і дав Босому. Заки Босий хлептав, Василь заняв своє місце на лаві, в куті; без пальця руку встромир за пазуху, другою підпер голову, а очами водив по долівці, як би хотів приглянути ся, які хто ноги має. Власне спинив ся був на викривлених черевиках кухарки, як від „покоїв“ відчинили ся двері і увійшов пан-отець.

В покою було ясно, а в кухні тільки невеличка лямпка горіла і димок крутив ся від печі до дверей. Отже пан-отець в першій хвили нічого не видів, лиш на осліп гукнув:

— А є ту Гілько?

— Є — відповів перепуджений хлопчина, піднімаючись з лави і прибираючи, скільки мога, приличний вигляд.

— Ти, Гільку, поженеш завтра товар! Розумієш?

— Розумію! — відповів Гілько.

— А йно вважай, щобись не запустив в двірську пшеницю! Чуєш?

— Чую!

На тім скінчила ся розмова. Пан-отець вернув до покоїв, а Гілько виліз назад на своє місце.

По кухні перейшов див.

Гілько чув, що з ним стало ся щось незвичайного, що він вже не той, зі всіх найнещасливіший гусій, котрого хто не хоче, то вдарить, а котрого крім гуски ніхто не боїть ся, він чув, що його нараз підняли кудись дуже високо, там, де починають ся люди.

І йому нараз зробило ся соромно і мило, а не знаючи, що з собою почати, запхав руки в кишені і сплюнув крізь зуби так, як старші парібки роблять.

На щастє оминув кухарку, котра саме тоді з обсмаленою качкою переходила попри нього, а то вона була-б почтила відповідними словами його іменования!

Недалеко Гілька сидів Василь. Він ще глибше понурив голову, ще дальше за пазуху встромив безпальцю руку і ще ліпше прикрив свої очі стріпіхатими бровами.

Вже не видів перед собою ні печі, ні людей, ні ніг — нічо, лиш сіру, брудну землю, розмішену і розкислу в непроходиме багно. І лиш кілька пар недобрих, злобних очий визирало на нього з того болота, знущало ся над ним і немов говорило:

— А видиш, старцуне, добре тобі так! Носив вовк, понесли і вовка!

Василь не міг знести того погляду. Зірвав ся, луснув дверми і вийшов з кухні.

— А грім би тя луснув! — закляла баба, що була з ним у вічній суперечі — тай віком би так трісли над тобою! — додала ніби з пересердем, хоть в душі жалувала старого.

*

*

*

Василь увійшов до стайні як п'яний і упав на купу мерви, що лежала в куті та називала ся ліжком.

Навіть то „ліжко“ тепер вже не його, нічо, нічо на цілім божім світі.

І якась велика, зимна пустка повіяла на нього — так, як віє осінний, сніговий вітер на зівяле бодаче.

І як хилить ся зморожений бодак, так похилив Василь свою старечу голову...

На дворі зривав ся вітер і починав свої нічні збитки.

Чіпав ся стріхи, дерев, хмар, нічому і нікому не давав спокою.

Крізь маленьке віконце забігав також до стайні; крутив ся, вертів і свистав та хихикав по кутах, якби насміхав ся з старого:

— А що тепер? А що тепер?

— Що тепер?.. промовив Василь, повів стуманілим зором довкола, а потім як з розбитої бочки яв викидати з наболілої груди гіркі, мов полин, слова.

— Добре ти так! А добре ти так! Нічого кращого-сь не вартий, бось збуй, бось душегуб!.. Ано гайда, пашов з тої стайні, бо навіть барліг для тебе за багато, бо навіть з худобиною ти не годний спати. Бери торбу, та манджай людьом очи дерти! Гайда! Від села до села, від плота до плота підеш прибудую бездомним, кленучи батька, маму і тую хвилю, колись побачив сьвіт.

І ніхто не пригорне тебе, ніхто не пожалує, лиш всі гріхи твої, ціле змарноване жите піде за тобою слід в слід. Аж застигнеш, заковязнеш в рові, в осінну, чорну ніч, як паршивий пес...

Запустив пальці в нечесане волосє і дер голову, як би в ній вбити хотів такі страшні гадки. А як почув за пазнігтями теплу кров, взяла го лють. Ціле завзяття, вся злість молодого віку ще раз приступила до нього.

— Не буде того! Ніколи не буде того!..

*

*

*

Ще всі спали, як Гілько зірвав ся до товару. Він прецінь пастух. Тра корови напоїти, тра заложити їм паші, а потім будити дівки, щоби йшли до подою, бо вже час. Го! Го! Він їм усім покаже, як то повинно бути! То не так, як за старого. З Гільком нема жартів. Він своє знає... Гуси, то дріб, але худоба, то велика річ. Молоко, сир, масло, гній, всьо з худоби. Пастух, то не є що будь!

З такими гадками перебіг подвіре та вже мав переступити поріг, як нараз крикнув, захитався і впав на землю.

На одвірку висів Василь.

Великі, кровю набіглі очи, вискочили з під обвислих бровів, якби пустилися бічи — аж там, де ті погані горби закрили широке Поділе....

VII.

Небіщик.

Др. ОЛЕКСАНДРЪ В. КУЛАЧКОВСКИЙ
ц. к. редактор „Вѣстника законів державних“
і оборонець в карних справах.

— Не плачте, Насте, цитьте: Всьо в божій воли. Ваш вже десь в небі. Сьвятий був покійний, най з Богом спочиває. Я вам все кажу: що добре, то довго не поживе на сьвітї. Зараз його Пан Біг до себе покличе. Не плачтеж!..

Так розважала громадська кума Танька молоду вдовицю Настю. Але Настя навіть не дивила єя на Таньку і не слухала, що вона говорить. Сиділа біля вікна на дубовім ослонї з заломаними руками з очами червоними від сліз.

Вчора що йно поховала мужа. Молодий був і добрий; страх, який добрий! Чотири роки пережили разом, а ані разу пальцем єї не кивнув. Жили по божому, не то по людськи. Аж тут його нараз звалило. Кольки і кольки і під грудьми тисне і в очах чорно і дихати не годен; тай до тижня і вмер.

Ще поки його на маєстат поклали, поки похорон, люди, дяки і сьпіві, то ще яко тако, але як тіло на цвинтар відвезли, а Настя сама до хати вернула, так не дай Боже. Хоч

головою товчи, такий жаль, такий сум, така пустка, що аж за серце стискає. Цілу ніч вона пересиділа, на рано не варила обіду, полуденку не їла, тай до тепер сиділа би в голоді, як би не Танька. Танька настукала на неї, насварила і зневолила її випити чарку горівки з перцем та зісти крумку хліба.

— То вам pomoже, — говорила, — розігріє в середині і веселости додасть. Без веселости чоловік жити не годен. І сотворіне також, і худобина. Подивіть ся но ви, чи на коня, чи навіть на курку. Доки веселе, то добре, а як йно голову опустить, стане думати, гадати, то вже не тєє. Отак во, думає, думає, доки не згине... Ну дай нам, Боже! — і Танька для веселости наляла другу чарку.

Але Настя не хотіла пити і Танька випила сама.

— Голубко ти моя — примовляла, закусуючи пекучий перець хлібом не такі лишають ся як ти, тай дають собі раду. Лишають ся старі, немічні, лишають ся такі, що їх діти присядуть і живуть з божої волі, і не нарікають. А ти, голубонько, як та ланя. Молода, здорова і не бідна. Прийдуть запусти, хлопці розбивати ся будуть. Вибереш собі такого, хоч пиши. Жадна дівчина такого не дістане. Бо де котрій до тебе! Побачиш.

— Не хочу я того видіти — відповіла Настя — і знати нікого не хочу, а мясниць волю не діждатись. Нема такого як був мій небіщик.

— Ой чомусь то нема, — з усьмішкою відповіла Танька — ще й красші є. Чомусь би ні. От так зразу жаль з тебе говорить. А підожди но місяць, два, най кров молода відозве ся, будеш ти іншої сьпівати. Забудеш, донечко, забудеш.

— Забувайте самі. коли хочете, — з пересердя відозвала ся Настя — а я не годна.

— Не маю кого, дитинко, бігме не маю кого — божила ся Танька. — Мого старого то й довбнею не дібеш, а мій перший, небішик, вже десь давно зігнив. На Михайла двайцять літ минуло, як вмер. Плакалаж і я гіренько, тай плакала, і то не день, не два; а згодом таки призабула. Чого то чоловік не забуде?!..

Нахвилю розмова перервалася. Таньку запекло в горлі і вона мусіла викашляти ся, і виплювати перець, що мабуть зайшов на „польську дорогу“. Настя знов, наскучивши собі недоладне говоренє старої цокотухи, відвернула ся до вікна, відхухала замерзлу шибку і дивила ся на двір.

Вечеріло. Зимовий сумерк падав на землю і встелював собою весь виднокруг. Від ліса зривав ся вітер і задував дорогу снігом.

Не привітно було на сьвіті і сумно і холодно. В таку пору чоловік найраднійше тікає в хату, біля печі, біля любої людини. Насти не було до кого втекти. Той, хто веселив єї, пішов від неї, а дорогу до него снігом занесло. Дістатить трудно.

— Тето! — озвалась Настя (всі стартші, здавна знайомі жінки, приходять нам тетами) — слухайте тето, чи небіщика можна побачити?

Танька глянула на молоду вдовицю і злобно усьміхнулась.

— А тобі на що знати?

— Бо я хотіла би його видіти. Хоч раз еще.

— І ти не бояла би ся?

— Чогож? — Таж він такий добрий був для мене. Най собі коли хоче приходить, я хотіла би страх!

— Ти хотіла би — так добре. Послухай. Возьми зубець сьвяченого чіснику і носи його під лівою пазухою три дні, але зважай собі, лиш під лівою, а потім як будеш лягати спати, постав під голову, то прийде.

— Не вжеж, що прийде?

— Так люде кажуть, так мене стара Дзьомбиха навчила.

— А виж не трібували?

— Ні. Мій і без того приходив, аж двічі.

— Справді?

— Кажу-ж тобі. Зараз по смерти приходив. Не витримував довго. Послухай, коли цікава.

Стара відкашляла, обтерла губу рукою і стала говорити. Говорила з якоюсь грізною повагою, більше шепотом, як в голос. Час від часу зупиняла ся і дивилась на Настю, яке вражіння робить на неї її оповідання. Часом злегка доторкала ся своєю костистою

рукою єї круглого рамени і раз в раз божила ся „як ми Бог милий“ і „кобим так за поріг не вийшла“.

— Як ми Бог милий, що був — ой був, голубко, саміської першої днини по похоронах. В четвер, по Михайлі, ми його поховали, а в пятноньку съв'яту він прийшов до мене. Як ми Бог милий... Я саме тоді прала. Такого шматя прибиало ся, як могила. А все кальне, а все кальне. Погадай собі, пів року в постели перележав. То не так як твій, що згас як свічка; мій мене добре намучив, най йому в памать не буде... Стала я до балії, засукала рукави тай перу, тай перу — тай перу. Пускати ся не хоче, звичайно зі слабого, аж піт з мене лє ся. Смеркло ся, засвітила лямпу тай знов перу. Коби до рана — так мушу перепрати... Не знаю, яка була година, але вже було не рано, по селі лиш де не де світило ся. Сніжок свіженький притріс і ясно, що хоч лямпу гаси. В сусіди собака виє і пугач кричить на дзвінниці; думаю, буде зле. Сама я в хаті, саміська, трохи маркотно. Але перу, все перу.

Коли чую, в сіньох щось шорохнуло, як миш. По дверях драгнуло, як кітка лабою і увійшло... Чую, стоїть — коби я так з того місця — стоїть. Оглядаю ся — він. Як ми ми Бог милий — він. Такий ти став, як стіна білий; сорочка на ньому опала, як на дошці, руки, як патички, лиш очі світіять ся як дуплава верба. Звичайно мрець. Став собі небога в дверях, як сирітка, тай стоїть. Та-

кий сумний, так якось сумно дивить ся на мене... Але я нічо, перу, Вже лишень кілька штук — не буду відриватись. Добре тобі — думаю — не маєш що робити, тай ходиш. А в мене, диви, яку ти мене лишив, треба добре рукавів засукати. Почкай же собі, небого, пережмякаю, тий тоді буду з тобою говорити... А він тобі, голубко, стоїть і з місця не поступить, як кілок. Перу я, тай перу, ще йно дві сорочки, ще одна, ще рантух, коли чую, щось застогнало, як дитина — оглядаю ся — а мого нема. Зник. Вкучило ся тобі чекати, гадаю, га? Що робити? Сам видиш, часу не мала...

Ту вона з під ока глипнула на Настю. Настя кожде її слово ловила і поликала в себе. Очи в неї сьвітились. Танька відкашельнула і знов почала.

— То був раз, а другий раз прийшов девятої доби. Заснула я з вечера по роботі, тай сплю. Знаєш, як то наш чоловік робить ся, тай спить як колода. Яка робота, такий сон. Отак і я. Сплю собі, тай сплю, тай сплю, аж нараз буджусь. Ага, переоспи, думаю. А може місяць заглянув в очи. Та де там! Анї переоспи, анї місяць, лиш він.

Він, чуєш, він, мій небіщик. Лежить коло мене на постели, як довгий. А таким зимном від него заносить, як з пивниці. Пари з себе не пустить. Звичайно труп...

Поговорила би я з тобою, гадаю; є коли, не зашкодить, та лихе знає, а нуж...

Ні, не дурна, небоже... Відвернула ся я від него по тихоньки, а тоді як не махну лівою рукою на відлі — а його як не було. Лиш ту-ту-ту, як птиця по деревах. Пішов, куди треба а я собі дальше заснула... З того часу він не приходить. Чи не пускають, чи може маркотний на мене. Не знаю. Навіть не приснить ся ніколи. А може, чуєте, видить, що я віддала ся за другого, тай вже до мене рації не має. Хто його зна!?

— — — — —
— — — — —

На дворі визьвіздило ся, вплив на небо, село заснуло.

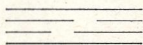
— Час мені до дому. Пізна пора. Забалакала ти мене, небого — А не забудь про чісник. Від злого охоронить, а коли добрий, то прийде.

Стрібувати не зашкодить. — Закинула хустку на себе і вийшла.

— — — — —
— — — — —

Довго, довго сиділа Настя, біля вікна на ослоні, пильно вдихляючи свої очі в сірий угол хати, за припічок. Вона конечно хотіла, щоби єї небіщик прийшов до ньої, але сам, без чіснику.

Коли тужить, а пустять, то прийде, му-сить прийти, а коли ні, то най так буде; побачать ся, аж вона до нього піде. Колись піде....

VIII.

В Касині.

Сиділо їх кількох при довгим зеленім столі, переглядаючи часописи.

В сусідній кімнаті на право стукали білярдові кулі, а через двері на ліво лунав бренькіт шклянок.

„За здоровля пана совітника!“

„Най жеє пан начальник!“

„Многая літа!“

„Пі-є Ку-ба до Я-ку-ба...“

Весело буває в наших мало-місточкових казинах на сьвятого першого. Дуже весело!

Панове при зеленім столі читають дальше. Їх не обходить ані білярд, ані весела забава при шклянці, вони тонуть з душею і з тілом в краєвій і заграничній політиці.

„З тої Македонії поганий воздух віє“.

„А най собі віє! Най там тая дич виріжеся до лаби. Що нас то може обходити?“

„А читали панове, що убийники в Білгороді були заплачені як звичайні різники? Коштувала тая різнина, щось триста тисяч“.

„Ладний гріш!“

„Боже милий! Чого то нині не зробить чоловік для гроша!...“

В тім одии з гних з нівом кидає від себе часопись і глядить в вікно. Зїває, аж крісло тріщить і каже, мов від нехочу: „Погано на дворі; навіть не хоче ся йти до дому. Може-б так по сотикови візо“.

„По сотикови, як по сотикови — відповідає другий — але по два, то можна“.

Тоді і третий відсуває від себе дневник, якби йому нараз відпала до читання охота і каже:

„Добре. Най буде по два сотики. Тільки не підносьть, панове!“

„Борони Боже!“ — відповідає перший. — Ми так для забавки, як діти.

Потім оден з них підходить до дзвінка і притискає гузик. За хвилю являється служачий, якого називають „паном маршалком“, або прямо Гілярим.

„Прошу нам дати нові карти!“

„Трийцять дві?“

„Ні. Двайцять чотири“.

Гілярий приносить карти, розсуває зелений, круглий столик і трьох панів сїдає до „короткого“. Той, що піддав гадку, директор повітової каси, в середині; йому „під рукою“ — директор від суду а „за рукою“ теж директор — лісів.

Директор від каси; — худий, дихавичний чоловік, з сіренькими, злобними очима, що безнастанно бігають з предмету на предмет, як дві бурі мишки у клітці на катаринці.

Директор від суду — малий а грубий, не поворотливий, з лицем тупим, яке буває в а-

рештантів, писарів, швачок і взагалі людей, що займають ся сухою, безідейною роботою. Він загикуєть ся і майже за кожним словом говорить: „пане, пане“.

Директор від лісів, великий, рослий мущина, випасений на сьвіжім воздусі, і на дичині. Його грубий дещо синявий ніс, сьвідчить, що він не тільки запахом сосон і лісових квіток, але і вонею алькоголів деколи любуєть ся.

„Отже, як той казав, не тратьмо дорогого часу“.

„Значить ся, два сотики візо“.

„Але майзля не виключаємо“.

„Борони Боже!“

І карти ідуть в рух. Роздає директор від лісів. Очи директора від каси бігають за кожною картою, якби єї хотіли перелізти. Тимчасом уста, якби з очами нічого спільного не мали, всьміхають ся солодко і говорять приязно: „Люблю деколи „попіграти“ собі в такім милім товаристві, як нині. На дворі дощ, болото, а чоловік сидить собі біля теплої печі, між добрими товаришами і дістає добру карту. Чи може бути лучша забава на наші старі літа?“

„Хто з нас не любив би, як би мав таке щастє, як ви“ — відповідає директор від лісів.

„Що за щастє? Раз програм, раз виграю, от, як то кажуть, „щоби гандель йшов“.

„Е, дайте но спокій. Прецінь ніхто з нас не тямить, щоби ви програли“.

„Я пане, пане, принайменче пане, пане — починає белендіти директор від суду, але на нього зовсім не зважають, лиш дають карти.

„Два сотики візо“.

„Що граєте?“

„Вісім“.

„Стоїть вісім“.

„І для мене шіснайцять“.

„А що Бог дав?“

„Око“.

„То мало“.

„А ви?“

„Два пси“.

„І то не багато“.

„Трийцять око“.

„Ваші гроші“.

І касиєр з повагою суне до себе „тяг“. З годом перед ним росте мідяна купка, серед якої ту і там проблискують також білі монети. Натомість перед директором з ліса зеленієть ся чисте сукно, а перед паном від суду лежать, як сироти, два останні сотики.

Вони запускають руки в кишені, витягають звідтам грошеві мішочки, а висипаючи з них решту дрібної монети, дають собі слово, десятий раз сього вечера, що як то „підє“, то цілують стіл і вертають до дому.

„Бо то пане, пане, чистий розбій пане, така пане — белендить судовик, але і сим разом не годен, як слід, висказати своєї гадки, бо з гуком відчиняють ся двері і входить двох голосних панів.

„А! Пан доктор! Витаємо!“

„І пан професор! Просимо до товариства!“

„Розумієть ся — відповідає доктор“.

„Панове того коротшого. А по кілько візо? — сьмію спитати“.

„По два сотики“.

„Що чую? — кричить професор. — Алеж то не може бути! То чистий сором для нашого казина. Лучше в гузики грати“.

А доктор додає: „Ми в „штубі“ висше грали“.

„Ту прошу панів — толкує касієр — не ходить о виграну, тільки о забавку“.

„О е-е-ем-о-цію пане“ доповідає судовик.

„Яка ту емоція, по два сотики візо! — обстає при своїм професор. — Лучше дверми рипати. Граємо по десять гелерів“ — каже рішучо і не чекаючи згоди, сунеть ся за стіл.

Грачі роблять місце новим товаришам і кажуть подати інші карти. Тимчасом доктор витягає дві нові короні і з розмахом кидає їх на стіл, як коли-б пробував, чи правдиві.

„Так мало?“ — питає касієр.

„У мене нема першого“.

„Такий воздух, як нині, то лучше чим „перший“. Нежит, інфлуенца, горло, хрипка“.

„І за то всьо дві короні зарібку? — кінчить лікар — Бодай вас з таким містом! Хто ту лічить ся? Діти і старі жидівки. Якби чоловік не мав дещо зі скарбу, то прийшло би

ся з голоду загинати. От замість багато балакати, дайте кілька „баночок“ виграти“.

І гра починаєть ся на ново: тільки з більшим життям. Лиця рум'яніють, руки трясуть ся, карти літають, як пташки. На зеленому полі зацвітають срібні квітки — корони.

Професорови не йде. Він витрясає останні дрібні і кличе слугу.

„Маєте ту решту моєї платні, сто корон. Дасьте мені їх, як буду йти до дому“.

Але скорше ні! Розумієте? Щобим вас просив, щобим грозив, щибим бив — не дайте. Добре?“

„Алеж дуже прошу“ — відповідає чемний слуга, ховаючи стокороновий банкнот.

„А тепер принесіть нам фляшку червоного вина, того „драханблюту“, чи як воно у біса зветь ся“.

„Корона візо“.

„Дві лучше“.

„І для мене дві“.

Забава робить ся інтересна... Панове випивають „драхенблют“ і кажуть принести „фрауенмільх“. На столі з'являють ся папері. Зразу малі, потім чимраз більші.

„О так, то розумію! — хвалить собі касир. То по мужеськи, а тамто було по діточому“.

„По панськи“ — додає лісничий, добуваючи з нагрудної кишені грубші гроші.

„Кілько разів виджу високу гру, то зараз пригадує ся мені один момент з моїх дитячих літ. Було то у мого діда. Я міг мати тоді

яких десять літ. На імянинах засіли наші дідичі до карт. Боже! Золото переливалося з рук до рук, як вода, а папері літали як...

„Як осінні листки“ — доповів лікар.

„Як осінні листки — повторив лісничий — аж майже всьо опинилося в кишени пана Напольського, котрий звичайно обгрівав своїх товаришів, подібно, як пан директор“.

„Тільки без притиків“ — застерігається, обиджений директор.

„Борони Боже! — кінчить лісничий, — я лиш так, для приміру. Отже пан Напольський обіграв своїх товаришів Гуляцкого і Тишецького. Тоді Гуляцкий, щоби відбити ся крикнув: „Турок — візо“.

„Татарка від мене“ — додав Напольський, котрий, хоть вигравав, був дуже чесний чоловік“.

„Алеж я вже раз просив, пана директора, щоби оповідали без натяків“.

„Перепрашаю, а так тільки додатково“.

„Отже: Татарка від мене — додав Напольський“.

„А від мене Вишнів — гукнув Тишецький“.

А треба панам знати, що Турок то був улюблений кінь Гуляцкого, безумовно найкрасший в цілому повіті. Татаркою звали хутір Напольського, а Вишнів, то було село Тишецького. Отже „Вишнів від мене“ — крикнув Тишецький і...

„І що? І що?“ — спитали зацікавлені грачі.

„І програв“ — закінчив своє оповідання лісничий.

„То були часи, мої панове, — заключив касиєр. — В тім було щось широкого, щось великого. А тепер що? Цюпаєш того коронного, та ще дивиш ся, щоби жінка не підглянула. То були часи, мої панове!“

І грачі почали один по другому зітхати.

„Пять корон майзель“.

„Перша за пять, друга за пять, перша за дурно, друга за пять, а пану професорови як дати?“

„Я відбиваю — відповів професор, якому очевидно прийшла добра карта. — Гілярій! Давайте гроші!“

„Які гроші?“

„Ті, що я вам дав перед годиною“.

„Прецінь пан казали?...”

„Я нічого не казав. Давайте гроші, бо часу не маю. Ну! Не робіть з мене дурня! Давайте!“

„Не дам“.

„Що-о! Ти не даш мені моїх гроший! Побачимо!“ — і підносить ся з місця.

Гілярко утікає. Професор за ним.

Директори задержують роз'юшеного грача і просять, щоби не робив скандалю. Тимчасом один з них іде до Гілярка і радить, щоби віддав гроші, бо буде напасть.

„Алеж я не маю ніяких гроший — боронить ся слуга. — Пані професорова прислала і я дав. Панове розуміють, що я не міг інакше зробити. Там жиди прямо облягають хату“

Професор, блідий зо злости, сідає назад, кінчить тяг і відходить.

„За годинку верну“ — каже прашаючись.

„Нещасливий чоловік“ — говорить в слід за ним касиєр.

„Але і вона бідна“ — додає доктор.

„Подають о сепарацию“.

„Крайний час“.

„А чи чули панове, що капітан Фріш покинув наречену“.

„І то крайний час. Вона прецінь зломаного крайцара не має“.

„А в „кляшторі“ змінили газдиню“.

„То вже найкрайніший час“ — кінчить зі злобою лісничий.

І знов: „корона візо, перша за корону, друга за дурно“ — і так в кільце.

Минає година — професора нема.

Натомість приходить служниця від пані директорової з суду.

„Пані просили, щоби пан зараз ішли“.

„Скажи, що за годину буду“.

Служниця відходить, година минає, пані директорова посилає вдруге.

„Пані просили, щоби пан конче йшли, бо дитина хора“.

„За годинку прийдемо з паном доктором“.

Служниця знов відходить.

„Дивно — каже зі злобною усьмішкою касиєр. — О скільки тямлю, ваша дитина звичайно на першого хорує“.

Судовик обурюєть ся. „Я собі, пане, прошую, пане, подібних, пане, жартів“...

Дальше скінчити не годен, бо прибігає лакей від пана доктора.

„А що там?“ — питає лікар.

„До хорого“.

„З відки?“

„З села“.

„До кого?“

„До жінки при дитині“.

„Най зачекає“.

„Він вже від вечера чекає“.

„То най собі зачекає до рана“.

Лакей відходить з нічим. Грачі грають дальше.

„Корона візо“.

„Дві лучше“.

„Перша за дві“...

„До чого то тепер не доходить — починає в перерві лісничий. — Хлопка лікаря потребує! Чи чував хто таке давнійше? Давнійше, прошу панів, баба привела дитину на поли, при роботі, брала в подолок і несла до дому. Даю найсвятійше слово. А нині? Марніє нарід, мої панове, слово даю, марніє.. Ну, але не тратьмо часу! Майзель. Хто йде?“

„Прошу пана, хлоп не дає спокою. Каже, що жінка не дочекає рана“.

„То най не чекає, як не хоче“ — відповідає розлючений лікар.

„Ігі! Хвилі спокійної чоловік не має. Я може також потрібую якої розривки. Я прецінь не з заліза“.

„Пан доктор — починає касиєр незаметно ховаючи виграні гроші по всіляких менчих

і більших кишенях — пан доктор так, як той цирулик Мошко, що казав до хлопа: коли не витримаєш, то пускай. — Цілком слушно!... Одного разу їхали ми з покійним нашим фізиком на лови. Вже сидимо на возі, вже маємо рушити з міста, аж ось двох жидів надбігає. Молодий провадить старшого, що вже ледви дише. „Най пан консиляр, каже, будуть такі добрі, подивити ся, що їм в грудях бракує. Говорити не годні“. Фізик вдарив старого кулаком в плечі аж залунало, послухав хвильку через полудрабок „як грає“, казав відчинити губу, подивив ся і питає: „А кільки тобі, старий, „літ?“

„Вісімдесять два“ — відповідає жид.

„Ну то досить з тебе. — Їдьмо дальше“.

„Ха, ха, ха!“ — засьміяли ся грачі.

„І панам те подобаєть ся? питає нараз молодий урядник від староства, що доси, читаючи часописи, мовчки прислухував ся тій розмові. Грачі дивлять ся нього з під лоба“.

„Подобаєть ся, чи ні — то річ смаку — відповідає лісничий, але на всякий спосіб воно сьмішне і дотепне“.

„А на мою гадку сумне і подле — говорить встаючи молодий чоловік. — І коли ви, пане докторе не кинете сейчас карт, і не поїдете до хорої, яка вас, серед мук дожидає, як свого спасителя, то я“...

„Ну, що ви? Прошу, говоріть дальше!“

„То я вас назву подлим!“

Доктор встає і хапає ліхтар.

„Ви мене? Ви, дїтвак, мене старого чоловіка, що міг би бути вашим батьком?“

„Прошу мого батька не рівнати з собою“ — відповідає зворушений урядник, хапаючи дзвінок від засідань — „ви є чоловік, без совісти і чести“. Сказавши тоє, в саму пору уступаєть ся на бік, пускаючи мимо себе важкий мосяжний ліхтар.

„Потім стає, хвильку надумуєть ся і кидає дзвінком між грачів“.

„ТЬфу на вас!“

Столик перевертаєть ся, карти летять, гроші з бренькотом розсипають ся по підлозі.

Робить ся метушня...

• На дворі починає звільна свитати...

Весело буває іноді в наших маломісточкових касинах. Весело!

IX.

Босий.

I.

Босий родив ся на приходстві в Пилипівцях в повозі.

Була то властиво величезна ляндала зо стариннього роду найтичанок, що стояла в найтемнійшій куті возівні, спокійно дожидаючи тої хвилі, коли її перероблять на новий лад.

І справді приходили кілька разів якісь ковалі та стельмахи, оглядали її та обпукували, але жаден з них не мав відваги брати ся до такої „машини“. А літа йшли. Повіз старів ся з кожною дниною. Чи парібок потрібував зеліза, чи пастух ремінця, або дощинки, кождей, як в дим, ішов до повозу. Не було в цілому деканаті такого попівського „фірмана“, котрий би хоть одного куска з „машини“ не мав на своїй совісті.

Один тільки підпасіч, Сташко боронив, як міг, старого повозу.

„Ну-ну! — говорив бувало — бери, але як єгомость побачать, то будеш видів!

А тимчасом сам, як ніхто не видів, ховався під буду тай спав. І тоді можна було канони котити, а Сташко не збудився. Та раз якось случайно попали на його слід і з тої хвили пропало Сташкове леговище.

По нїм заняла місце чепірната курка. Розтаборила ся вона в подертїм сїдженю, знесла кільканайцять яєць і вже думала курята виводити, як раз якось кудкудакнула собі за голосно і в той спосіб сама себе зрадила. По курці прийшла Фінка, мати Босого і привела в повозі на сьвіт дві донці і чотири синів, з котрих найстарший був Босий.

Кілька днів ніхто не знав, де збула ся тота важна подія, аж раз якось Фінка забарила ся в кухні, пєсята почали скавуліти, почув се пастух, прийшов і згорнув їх в полу своєї подертої опанчини. Що не напросила ся Фінка, що не налагала, не допомгло.

„А ти старуле — гримав на ньої пастух, то ти хотїла сховати ся передімною, щоби я не знав; почкайже!“

Фінка сказала йому до очий, лизала руки і лице, але він навіть не дивив ся на неї, лиш занїс єї дітий до кухні. Ту поява шістьох нових мешканців Пилиповець викликала загальне одушевленє: „Ах які красні, які маленькі, які мудрі! Їх треба зараз потопити, поки не видять, бо потім буде гріх!“

І таки тої самої днини потопив кострубатий пастух Фінчиних дітий в громадській керниці і лиш одного песика лишив на господарстві. Тим одним був власне Босий.

Молодість Босого минула між пекарнею а хлівами. В першій місяці навчив ся він їсти з миски та ловити свій хвіст, в другім гонив за качками, в третім чіпав ся вепра, в четвертім гусакови обдер на грудях піре, а в пятім обпарила його дівка за те, що вкрав зо стільниці мясо. До року бракувало йому одного ока, одного уха і половини хвоста. Крім того мав він обсмалені вуса, обпарений бік і обпечену до кухні передню лабу.

Та всі тоті немілі пригоди не зломилі його морально, він не теряв відваги, жвавости і охоти до життя.

Ціле село знало Босого, як найгіршого злодія, який коли небудь жив на сьвіті.

Баби гонили його від воріт кочергами, хлопці били ціпами, а хлопці кидали за ним камінням.

Тому відвернув ся Босий від негостинного села і почав ходити на прогульки в поле і до ліса. Особливо ліс дуже йому подобав ся. Тільки ту пташків, тільки всіляких гнізд, такі смачні молоденькі зайчики.

Так зробивсь Босий любителем природи і самоти.

Та сей новий спосіб життя не сподобав ся лісничому. Він прийшов на попівство і заявив рішучо, що вбє Босого як собаку, бо робить йому пакости в лісі.

Але чим більше лісничий наставляв на Босого скіру, тим красше беріг єї Босий. Скінчило ся на тім, що дістав сіллю в бік і на якийсь час перестав ходити до ліса.

Було то саме перед жнивами. А на жнива приїхав до дому панич. Він вчив ся в місті на доктора і тому мабуть від нього чути було всілякі милі і немілі пахощі. Босому подобав ся панич від першої хвилі. Він так гарно свистав, так сьмішно кликав на нього, так забавно тягнув його за ухо, або клепає по голові. Веселий був пан. До вечера Босий влюбив ся в панича і так сильно привязав ся до нього, що підчас вечері сидів перед хатою і вив. На дворі сьвітив місяць, на стайни клекотіли бузьки, а в річці рахкали жаби. Потім місяць зайшов, сьвітло в хаті погасло і Босий хотів іти спати, як відчинили ся двері і вийшов панич. Погладив Босого, казав йому, щоби був тихо і пішли загумінками геть на край села, де жив двірський гуменний, що мав одиначку доньку. Панич свиснув і переліз пліт, Босому казав лишити ся на поли.

Босий сидів і слухав. Нічний прохід йому дуже подобав ся. Він почав думати об тім, якби то гарно піти з паничем до ліса, коли з далека почув чийсь кроки. Гавкнув раз, другий і уступив ся з дороги. То вертав гуменний з недалекого двора. За хвилю щось зашелепало кукурудзою, захрупало капустою і перескочило пліт. Панич був задиханий, але вдоволений. Хвалив Босого, що дав йому знати, як надходив гуменний, бив сердечно по морді, а як вернув до дому, то дав з шафи цілу, здорову гусячу ногу. Потім вони все оба ходили в село, в поле, до ліса. І те-

пер баби не били його кочергами, а лісничий не стріляв до нього. Босий ішов гордо піднявши голову і половину хвоста та вдоволено моргаючи своїм одним оком. А коли жнива скінчилися і панич від'їздив до міста, Босий побіг за його возом.

— Верни ся! — кричав візник досягаючи батоном його спини. — А підеш ти! — гонив його панич, але Босий сказав собі, що без свого пана безумовно не хоче жити — і побіг.

В місті було погано.

Одна комнатка, тай то невеличка, сходи і брудне подвіре — і жий же ту!

Вправді Босий прибував бігати по місті, але небавом переконав ся, яка небезпека грозить йому від тих панів, що кидають так вправно стричком та тягають ся з поганою будою, і — сидів в хаті.

Якби не кітка у сусіди, та не пес з другого поверха, то можна було сказитись. Тільки розривки і забави. Деколи брав його пан з собою до міста. То було звичайно вечір, коли візки на псів не їздять і коли Босий виглядає прилично, бо не пізнати його тілесних дефектів. Він ішов жваво і гордо та держав ся, як неможлучше, свого пана. Тільки коло яток і склепів з вудлиною не міг перемочи себе, щоби не стати хоть на хвилю і по крайній мірі не затягнути любим запахом шинок і ковбас.

Він прецінь їв так мало. На снідання грінку хліба, на обід трохи якої юшки, гір-

шої від сільських помий, а на вечеру недоїдки. Такий харч не міг вдоволити його жолудка і він часом починав вити, дивлячись як його пан заїдає мясо, але діставав палицею по хребті і переконав ся, що треба вдоволити ся тим, що нам зсилає доля.

Найгірше гнівало Босого то, що за таке нужденне удержання мусів показувати всілякі штуки. Він, син села, дитина волі, як комедиянт скакав через лїску, або як малпа ходив на двох ногах. А вжеж гнів його прибрав вид острого протесту, коли одного разу, в веселім товаристві, казав йому пан курити сигара. Босий гаркнув, вищіпив зуби і настоював шерсть.

За тоє постив цілу днину.

Тоді пости лучали ся, на жаль, доволі часто і Босий ніяк не міг зрозуміти, як можна перележати цілу днину в ліжку і не піти на обід. Він підходив до ліжка, лизав панови руку і пригадував, що час би попоїсти. Та пан тільки гладив його по голові і говорив зітхаючи: „бідний, бідний псиско!“

Дивно буває на сьвіті...

Одного такого пізнього вечера пан зібрав ся до міста. Босий хотів і собі іти. А коли помимо виразного заказу вибіг за двері, розлючений пан привів його за ухо зі сходів до хати і замкнув в шафі.

Гу! Як ту темно, як тісно, як неміло чути всілякі недоношені одяги!

І Босому закрутили ся в очах сльози. Він зітхнув, скрутив ся в клубок і примкнув до сну повіки.

Приснило ся йому село. На подвір'ю грають ся свині, на толоці пасуть ся гуси, а від ліса сьвіжий вітер приносить запах дичини. Навіть баби з кочергами і лісничий зо стрільбою, набитою перцем і сіллю здавались йому якимись гарними і зовсім приличними сотворіннями. Аж ту з сусідського подвір'я вибіг Лиска, товариш його молодечих літ. „Як ся маєш Лиска!“ — гавкнув до нього Босий і зірвав ся з місця... та в тій хвили щось гримнуло, кинуло ним і привалило його чимсь мягким та немилим...

Босий прийшов до себе аж тоді, коли вернув пан та почав підносити шафу. Той невинний сон прийшлося йому спокутувати гірко.

„Сату!“ — сказав на другий день пан, вибираючись до міста і заложив псови якийсь ремінь на шию. Босий врадував ся страшенно, думаючи, що піде зо своїм паном на прохід, так як звичайно панські пси ходять, а тимчасом пан пхнув його до шафи і припняв там ременем до кілка.

Босий здурнів. Чогось подібного зовсім не сподівав ся. Прецінь то чиста мука. Стояти так в одній мірі цілими годинами і не ворухнути ся — се прямо немислиме.

І він почав з розпуки вити. Зразу тихо, жалібно, якби грав на флеті, потім чим раз

голснійше, якби його зуби боліли, а вкінці так, якби хто з него кишки торочив.

Жалував ся на пана, на долю, на всьо, а жаль його був так шириий і голосний, що всі мешканці з цілої камяниці зібрали ся під дверми.

„А будеш ти тихо!“ — кричали одні, — „ти облуплений чорте! встїкбись ся!“ — бажали другі, а треті доповідали, що через дурного пса жити не годні.

Тое так його обійшло і так вразило, що він ще гірше почав верещати. Сам собі дивував ся, звідки в його горлі беруть ся такі тони. Навіть тоді, коли лісничий впакував йому в живе тіло сіль і перець він не дер ся так страшенно. І мабуть той його неможливий вереск змінив загальну опінію під дверми.

„Бідний пес“ — говорили одні; — певно з голоду здихає. Деж то, такий „мендик“ сам не має що їсти, та ще невинне сотворіння мучить.“

„Виважім двері! — радили другі — і пустім його на волю!“

А ще інші хотіли посилати по сторожа і дати знати на поліцію, бо таке знущання над псом противить ся регулямінови товариства охорони звірят.

Та на тім і скінчилось. Босий на хвилю втих і люди розійшли ся.

Години лізли раком. Бідний пес почував в собі такий біль і таку утому, якби всі баби з цілого села гонили за ним з кочергами.

Він перебув вічність.

І вже думав встечи ся, аж на коридори залунали чийсь кроки. Босий потягнув носом і почув — запах коршми, вепрової ятки і трафіки, всьо разом. Біда! В такому настрою його пан бував звичайно дуже лихий, казав йому показувати всілякі штуки і за найменчий непослух бив, куди попало. Але най буде що хоче, бо гірше вже не може бути! І він почав наново вити. І знов зразу якби грав на флеті, потім голоснійше, якби його зуби починали боліти, а вкінці так, якби з нього шкіру дерли. Не чув, коли увійшов пан і почав його лїскою валити. „Най бє! Най мене вбє! — думав пес, — бо, лучше смерть, як таке жите!“

Але смерть не така скоро, як Босому здавалось...

З паном прийшов його товариш, маляр, від котрого все було чути запах олію і квасного молока, а котрий грозив, що вималює Босого і пустить в газети.

Сей вхопив пана за руку і почав його вговорювати.

— Дай спокій чоловіче, за що бєш невинну собаку!

— Невинну! — верещав пан. — А чогож він виє на ціле місто?

— Бо йому зле.

— А хибя мені добре?

— Ну, правда, але ти чоловік, а він пес... Диви, якже ти його немилосерно прив'язав. Таж се прямо гріх!

— Я йому всі кости поторошу! — кричав пан, вимахуючи здоровим костуром, — я його на винне ябко зібю! На що він мені шафу перевернув! Я його за тоє мушу привязувати, щоби не брикав. А зрештою, хиба я його за собою кликав, хиба я йому не казав верни ся? Остаточно — заключив відчиняючи чемно двері — господин Босий мають вільну волю. Коли їм у мене зле, то можуть собі іти, куди хочуть, прошу!

Пан стояв елегантно, вказуючи двері і чекав відповіді.

Босому, якби хто палуди з очий зняв. Справді! Він має вільну волю! Чомуж він давно не покинув недоброго пана і не вернув в село? Чому?

Так, але він не знає дороги. Вітри давно рознесли слід за тим возом, котрий привіз його до міста. А місто не аби яке, а доріг тьма! Тай на селі його вже, мабуть, забули. Хто тепер схоче старого, змороного собаку? А по лісі бігати він вже забув, поживи шукати не вміє, перед лісничим втікати не годен...

І Босий спустив голову та в покорі почав лизати брудні, від кількох днів не чищені черевики свого пана.

Х.

Починок.

Др. ОЛЕКСАНДЕР Б. КУЛАЧКОВСКИЙ
и. и. редактор „Вістника законів державних“
і оборонець в карних справах.

* * *

— Чи я до церкви не ходив, чи посту не постив, чи кого здоровля збавив, чи на маєтку скривдив — за щож Ти мене Боже так тяжко караєш?... Насіли ся вороги на мене і обігнати не годен. Так мене взяли, так мене здавили, як у ті кліщі. Забирай ся з власної хати, кидай рідне поле та іди, куди хочеш! А я таки не піду. Продав бики, продав корову, продам остатний лах, а свого не дарую... А той адукає так колотить, а гроші все став; з коліна вилупи, а став. Або то єму спішно! Каже, що до другої „станції“ пішло — побачимо.

Так роздумуючи, доплів ся до коршми.

— Куме Василю, а поступіть до нас! — кликнули на нього звідти.

— Спасибі і вибачні ми будьте. Часу не маю.

— Ми вам позичимо — відповіли веселі газди і як взяли, як взяли тай затагнули старого.

Поздоровкались, посадили між себе і стали питати — що нового?

— А щожби? відповів Починок — біда тай годі.

— Біда тай годі — доповідали гуртом.

В коршмі було тихо. Люди звільна стягалися та засідали лави. Пикали люльки і ждали розмови. Кожний рад був почути щось нового, а ту не йшло. Подеревіли язики. Лиш дим і запах горівки і звичайні зітхання виповнювали коршму.

— Шось нарід до „Брандзолії“ тягне — почав Басістий.

— Кажуть, що Залипский хату продав, а Дмитраші за поле торгу добивають. Дурний народ.

Басістий славився бувалим чоловіком. Служив у войску, ходив в похід, сьвіта не мало видів. Тепер осів на ґрунті, грав на басі і був першою головою в громаді; за всіх наймудрійший. Його натяк на „Брандзолію“ викликав загальну цікавість. Кожний питав, де тота „Брандзолія“ і чи варта їти до ньої.

В ту хвилю висунувся з алькиря Мошко, арендар, сухирлявий, двайцятьлітний жидок, муж жінці і батько дїтьом.

— А ти пейсачу чого? — зверещав на нього Басістий. — Хочеш нас підслухувати та до суду подати, так як тамтой.

— Що тамтой, то не я — виправдувався жидок. Я своїх гостей вмію шанувати.

— Шануй рудого пса, нам твого пошанівку не треба. Налей пів кварта тай гайда в перини, чув?

— Ще мені не позакладало, Богу дякувати. Зараз, зараз.

Басістий почав саме викладати географію Бразилії, коли появилася фляшка з горівкою і перервала виклад. Була то бутля з синього скла, так чиста як шиба у вікні літом, п'ять неділь від мух неміта.

Але вигляд її ні раз не впливав на апетит товариства.

Басістий вхопив, наляв чарку і вніс перший тоаст словами: „За ваше здоров'є Василю! Щоб ви здорові були і добре „поводжене“ мали!

Як колишній вояк мішав чужі слова.

— Дай і вам Боже! — відповів Починок.

— Дай Господоньку милосердний! — додав паламар, що як слуга церковний все і всюди був дуже побожний.

— Дай Боже! — відповіли гуртом.

Починкови зробилося маркотно. Пригадав собі, що гроший не має — а ту як хочеш пити, то знай і платити. Тому і відпрошувався, казав, що не вживає і пити не буде. Та Басістий відповів, що він платить, а хто йому не ворог, той випе. Вихилив чарку Починок і пустив її по руках. Соромно було старому, що п'є, коли люди ставлять, а сам поставити не годен. Запримітив тоє богач Кирикучка, не аби-який знаток людської душі, що з кожної потреби умів добути хосен — запримітив крючку і закинув на Починка. Підждавши на пригідну хвилю — зачав:

— Куме Василю! а ви ще маєте коні?

— Які?

— А тоті гніді. Добрі були, пів сяга дров брали.

— Не маю, — відповів Починок, а по хвили додав. — Пощо мені коний? Я поля не обробляю. Бог знає, чиє воно буде, кому присудять. Такі нині часи настали. На сей рік може дам на спілку, або в наєм. — Вдавав, що не для наглої потреби, а з вираховання попродав коні.

— Та воно так! — відповів Кирикучка, — як нема до чого, то не варт тримати. Коні коштують.

— А віз маєте?

— Або що? — спитав здивований Починок. Йому й на гадку не прийшло, що по конях лишив ся віз, несогірший.

— Бо мені воза треба. Час би лошата до роботи вчити. До міста далеко, стельмах часу не має, а ваш візок дуже легкий, надає ся мені. Не правте богато, то може куплю.

— Кум Василь не з тих, щоби правили — відозвав ся Масного Семко. — Ми у них з Горішним Пилипом корову купували, то знаємо.

— Так воно й є — підмашував паламар, ласий на могорич — Кум Василь, дай їм Боженьку здоровячко, людяний чоловік. Ми недавно сина ховали, то знаємо.

Почав ся торг.

— Починок не подав відразу ціни. Він добре обчислив, що віз вартує. Пригадав собі кілька літ їздив, яке дерево, перейшов кожний кусник заліза, кожну риховцю, мутерку,

цьвяшок, не забув нової качки при дишли і льоника, найденого на рогатці, що був дуже штудерно вкручений і обезпечений ланцюшком, а потім додав два срібні на спуст і сказав.

— Так, щоби анї вас не кривдити, анї себе, най буде 24 ринських.

Кирикучка, що до тепер дивив ся на нього пильно і немов слїдив його гадки, похилив голову до землі, якби що читав на долівці. Він і собі оглянув в мисли Починків віз, не менше докладно як сам Починок, пригадав, що там нове, а що старе, відчислив два срібних на спуст, а чотири з огляду на те, що Починок в потребі і сказав:

— Дам 14.

Починок не пристав. Питав ся Кирикучки, чи він часом не жартує, звертав ся до його сумління, а в кінци заявив, що з торгу нічо, бо він за 14 не дасть.

Паламар і всі присутні тягнули до згоди, казали Кирикучці ний підступить, а Починкови, ний спустить.

— Не варт — відповів богач.

— Не дам — заявив Починок.

Але слово по слову, прийшло до згоди.

— Ний страчу — сказав Кирикучка — дам 18 і більше анї шустки. Жиде, давай пів кварти, могорич ставлю!

— І для мене також, — гукнув на жида Починок.

На вид цілої літри горівки розв'язали ся язики. В коршмі робило ся гамірно. Зітхання

мішали ся з розмовами, а крізь них добували ся як вистріли грізні клики обурення і гніву. Дістало ся ту і дякови за треби і вчителєви за карі і вітови за громадські гроші. Кождий викидав з свого серця то, що його найгірше давило і гризло. Починок мовчав. Його занадто привалило горе, занадто доскулила йому біда, щоби виїздити з ньою перед людьми. Аж численні допити зневолили його до того.

— Нема правди на сьвітї тай нема — почав сумно. — Може для кого і є, а для мене нема. Вчепила ся мене біда як ріпях кожуха, а позбути ся ані суди Боже. І батько мій сидів на тій хатї і дїд, а я маю вступатись. О! недочekaють вони! Ніби тому, що, мовляв, хата в лісї, а ліс панський, то і хата панська. А хто його знає, чий ліс? — Куди не піди, всюди брехня та брехня, а правди не з'искати. Чекай хлопе та чекай і гроші давай — а що буде, як гроший не стане?

Підвів голову і дожидав ся відповіді.

Але не відповідав ніхто, лиш у „ванькири“ хропіла жидівка і жидівята запорпанї в бебехи і перини.

— Так воно, так — озвав ся по хвили Кирикучка — бідного хлопа, хто не хоче кривдить і обдирає.

— Микає як горох при дорозї.

— Як здохле теля лупить.

— А він і хвостом не кине.

— Лиш хвіст під себе і тїкає.

— Для чистого спокою, такий покірний і тихий.

— Від біди поли втинай і сікай...

Так тягнуло ся без кінця і міри. Басістий слухав, поки слухав, а потім злість його взяла, а горівка до голови лізла і він розкричав ся на всю коршму.

— А тхірі! а труси! а гороховяне віхте! Идїть до чорта в зуби, ний вас на чотири вітри порозганяють, колисьте такі дурні та безраді. Робіть місце Нїмцєви та Мазурови, босьте не варті тої сьвятої землі, бо постояти за неї не вмієте!....

Спочав на хвилю і вигукував далше.

— Біда, біда!... то не дай ся біді! Скинь єї з себе та смали, гати на смерть! А ти як тхір, береш хвіст під себе тай тікаєш. Тьфу!... Але добре вам так. Сьвіта проглянете, розуму набудете, а то дурні та темні як чопи.

Говорив, як проповідь на відпусті, аж піт з чола капав. Потім відсапнув, видихав ся, а звертаючись до Починка радив.

— Я на вашім місци, Василю, не дарував би свого.

— А хибаж я дарую? Адуката плачу, ніг не шкодую. З жінкою пекло маю. Щож я більше можу? З панами бити ся не буду.

— Ніхто вам і не каже. Мають вони на нас способи, маєте і ви на них.

— Таже маю — потакнув Починок.

— Ну які? — поспитав в гнїві Басістий.

— Або я знаю які, але як кажете, що маю, то маю.

— Так воно і є — одобрухав ся Басістий.

— Як кажу, що маєте, то маєте. На всью є

способи, лиш голову треба мати на карку, бо буде біда. Адукатови не вірте, щось він, видно діло, крутить. І з тої другої „станції“ нічо не буде, гарнець горівки ставлю. От хочуть з бідного хлопа остатний грейцар вилупити тай тільки. Ой не ту вам, куме Василю, справедливости шукати, не ту...

Крутив головою і палицею водив по підлозі.

— А деж? — поспитав Починок.

— А деж? — загули цікаві газди.

— Де? — У найяснійшого монарха.

В коршмі зробило ся тихо. Була то так незвичайна рада, що всі помовкли з дива.

— Кум Басістий — дай їм Боженьку здоровячко — почав паламар — всяку прахтику знають, вони бувалий чоловік.

— Бувалий, не бувалий, а все таки дещо трохи видів і як той хробак в хроні не сидів. Так кажу вам, як я в бургу на варті стояв, то я всячини надивив ся. Там вам ідуть як по сьвячену воду. Наші не так, бо дурні, але ті Німчиська, що то як малпи в менажерії, то йдуть та йдуть, аж двері не замикають ся. І кождий з них свого „рехту“ доступить.

— Не вже?

— Кажу-ж вам! Ще потім і панам біда, що кривди захотіли.

— Ото раз „цуд!“

— Добре їм так, най не дурять бідного християнина.

Дивованням не було кінця. Басістий ріс в очах цілого товариства як на дріжджах.

Розпирав коршму, гнав в гору, а його тїнь виходила далеко з села, в широкий сьвіт.

Починок дивив ся в його лице як в про-рока.

— Бодай-же ви здорові були — дякував зі щирого серця, — а то прийшло-б ся бідному чоловікови по під чужими плотами загибати.

— Най вам Пан Біг заплатить, докинув побожний паламар — християнський вчинок зробилисьте.

— Нема за що — відповів Басїстий — дав Бог розум, треба і другому вділити.

— Та воно так, — як відгук, повторяв побожний паламар. — Як Пан Біг милосерний дав, то треба другому вділити.

Горілка на хвилю перестала кружляти, гамір втих. Видно було, що рішала ся поважна справа.

Лиш вітер шумів і жидівка з жидівятами хропіла.

— Треба-б до дому — почав Кирикучка; кумови Василеви далеко, аж під ліс.

Богач своє діло скінчив, а справа бідного Починка обходила його так, як пса пята нога. Але Басїстий не пустив його.

— От сидїть тай радьте. Така компанія не зараз збере ся.

— Що чесна, то згода, але радити не буду, бо як ви не порадите, то ніхто не порадить.

— Своя річ, але все таки більше голов, більше розуму.

І потягнула ся нарада на дальше, поки горілка з фляшки булькотіла. Врадили, що Починок має завтра при неділи до Басістого прийти; а як він його не навчить, то ніхто не навчить — а за сим і розійшли ся.

Сонний жид замкнув за ними двері і проклинав гоїв, що при одній нужденній квартирі сидять до півночи і висьвічують нафту.

* * *

Починкови подорож до Відня заїхала в голову, як фіра сїна. Він о нічім більше не думав. Зараз на другий день по нараді в коршмі пішов до Басістого і з ним перебалакав на сю тему ціліське пополудне.

Басістий обставав при своїм, що то одніський ратунок, що адвокат його обдурює, а пани за панами тягнуть. Він докладно поучив Починка, як і куди їхати до Відня і казав, що найблизше буде на Плїхів, Розгадів і Вороняки до Золочева, з Золочева „айзенбаном“ до Львова; а зі Львова до Відня то уже проста дорога. У Відни буде йому трохи маркотно, але і там добрі люди найдуть ся та покажуть дорогу до Бургу. В найгіршім случаю на поліцію, а там йому кривди не зроблять.

Починок так, якби вже був у Відни.

— Або що?? — потішав себе. Чоловік на ярмарку чи на відпусті не пропаде, не згубить ся, що кілька людей, а не то в місті. Коби лише гроші. Але тії гроші, ті гроші! Звідки їх узяти? Басістий казав, що чотири

десятки не завадять, а без трох нема що пускати ся в дорогу. А ту у нього всего п'ятка і кілька шісток в кишени. Решту тра розкрутити. Крутив він, як міг. Відобрав від Кирикучка за віз, продав йому плуг і колісницю, а Басістому наняв на рік що найлучший кушник поля. Басістий показав ся при тій нагоді для нього справдішнім приятелем. Заплатив на непевне. Бо ануж Починок не виграє, то тоді відберуть від нього поле, а вісім срібних пропало. Басістий справді мав не зле серце, а передовсім йому хотіло ся поставити на своїм і післати Починка до Відня.

Счисливши всі ті гроші, мав Починок три десятки ще й з горою. Він обережно сховав, забрав письма, де які йно в хаті були, взяв два бохонці хліба, чіснику і плесканку сира, пару чистого „шматя“ і пустив ся в дорогу. Сказав, що їде до Золочева, до адуката, що дуже добре право знає і що за два-три дні верне. Починчиха зразу не пускала, вигадувала всячину і прийшла до пересьвіду, що старий мабуть з розуму зійшов. Хотіла його всякими способами задержати дома, але він обставав при своїм кажучи, що дурної баби не послухає і піде.

На тоє она відповіла:

— Йди, йди до дідька в зуби! Баба твого слухання не потребує; не слухавесь з ранка, не будеш до останка. Вже таке на тебе зайшло.

— Говори своє — відворкнув Починок і вийшов з хати.

Сонце що-йно вставало. На сьвітї не було ні дня, ні ночі. В садї, в лісї, за хатою, над будинками висїли ще останки нічної тїни, віяло холодом ночі, але на подвірю та за ворітьми на дорозї розливалася ясність денна. Над долиною при річцї стояла мрака сива і така сама мрака піднімала ся легонько, немов нерадо, з понад цілого ліса.

Починок заложив чоботи на палицю, палицю взяв на плечі, попідкочував штани, щоби не заросити і гайда в дорогу — до Відня.

Якась нова надія додавала йому охоти і сили. Немов помолодїв і подужав. Не оден парібок не зрівнав би ся тепер з ним в ходї. Йшов скоро, придержуючи ся маршрути Басістого. Не спочивав майже нігде. Раз лишень щось йому влізло в ногу, то мусїв сісти і витягнути заваду. При тій нагодї вкромив собі хліба, обірвав головку чіснику і зїв два зубці. Решту вкинув назад до торбини. Сира не кушав. Ховав на пізнїйше. Якось не йде їсти чісник тамки, у Відни, бо з рота чути, але на дорозї то можна. На полудне зайшов до Золочева. По дорозї оглянув кримінал, не міг надивувати ся, що в такім палацу, в городї мешкають злодії і пішов далше.

— Коби хоть здибати тую колїю, та щоби мене забрала — думав старий і непокоїв ся, що колїї якось не було. На щастє побачив якогось селянина, що йшов поперед нього. Дігнав його і каже:

— Слава Богу!

— Слава на віки!

— А де ту тая колія?!

Газда подивився на нього, виняв люльку з рота і став.

— А ви звідки? — питає по хвили.

— З Рехтина — каже Починок.

— То десь далеко? — питає дальше газда.

— Таже далеко — відповідає Починок.

— Буде зо три милі.

— Може і буде. Хто там його міряв.

— Гм — каже газда і задумався.

— А в вас який єгомось? — питає по хвили, уступаючи ся перед над'їзджаючою фірою саме тільки з дороги, що колесо лиш пересунуло ся коло його ноги.

— Який єгомось? Старенький. Слабує зчаста. Правити не годен.

— А як пише ся?

— Або я знаю. Я его по імени не кликав ніколи та не знаю, як єму. Ксьондз тай ксьондз.

— А граду у вас не було?

— Славити Бога, не було.

— А в нас вам такий прав, як волоскі горіхи. Геть витовк збіже. Кара Божа. Але ви за колію питали. Ще час. — Ту він подивився на небо. — Встигнемо. Я також до колії, підемо разом. Ви далеко?

— До Відня.

— До Відня? — повторив mocno здивований газда.

— А ви чого до Відня? Чи не до Найяснішого Пана?

— Таже так.

— Десь певно за поле?

— Таж за поле.

— Шкода вашої роботи.

— Чому шкода?

— Бо не пустять.

— Як то не пустять? Басістий казав, що пустять.

— А я вам кажу, що не пустять.

Починок подивився на нього так, як би казав — о! що ти знаєш?

— А ви з ким за поле? З двором.

— З двором — потакнув газда і випитував ся дальше як адвокат.

— А він вас, чи ви єго?

— Двір мене.

— Ага. Двір вас. То шкода вашої роботи. У нас таке саме було кілька літ тому і не пустили. От верніть ся. Я вам кажу.

Починок не відповів нічого, а в думці погадав собі: — Говори своє. — Але по хвили став йому розповідати все, як було. Зачав від ловів, як то його покійного сина зранили і оповідав доки не дійшли до двірця. Саме на сходах перестав, дотягнувши історію до сходів, то є, до тої хвилі, як вони тепер йдуть.

— Господи! Щоби тая колія! — зітхав Починок — щоби не зістатись!

Тимчасом газда збирав ся по білети.

— Заплатіть там за мене. Кажіть, що то для Починка, може спустять. До Відня їде, до монарха, шукати права.

— Ну — ну — відповів підсьміхаючись газда і посунув до каси. Може за чверть години виліз з двома білетами для себе і для Починка. Для себе до Львова, для Починка аж до саміського Відня.

Починок взяв карту в руки і дивувався дуже, що тільки коштує, а така мала. І як то йому за такий паперець їхати аж до Відня. Він вірити не міг і не попускав ся газди, боячись, чи не яка нечиста справа. Але показалося, що ні... За хвилю задудніло, загреміло, завищало, запищало і люди рушили до дверей почекальні. Рушив з ними і Починок, тримаючись свого проводиря, газди. В дверех взяв від них карти якийсь пан, котрого Починок назвав комісаром, подивився, клямцнув зелізом і віддав назад.

— Видно, що добра — погадав собі Починок і в душі благословив рехтельного газду. Вийшов на перон і вивалив очі. Мало не крикнув. Перед ним стояла велика машина, багато більша як в дворі, що молотить збіже.

— Матінко Божа — каже Починок. — Се якеś несамовите. І як ту нам їхати?

— Їдуть другі, поїдемо і ми — відповів газда і попровадив старого вздовж возів.

— А якого ту народу — говорив Починок. І пани і жида і ксьондзи; всьо разом.

— От не говоріть — відповів газда, — бо лишите ся.

— Падоньку мій — крикнув Починок драпаючись на сходах до купе.

Увійшов, поклонився на два боки і покірно став при дверех.

— Ходіть ту — кликав його товариш — не заважайте. Сідайте коло мене.

Починок послухав, але сідати не хотів. Став собі недалеко вікна і дивився, як люди все йшли і лізли по сходках до возів.

— Не знати, чого вони так пхають ся? — турбовав ся Починок. — Як буде тяжко, то не потягне.

Цілу дорогу не міг надивуватись, то селам, що видно було з вікон, то полям на іншу моду обробленим, то людям в інших одежах як в Рехтині.

У Львові попрощав свого проводиря, подякував йому за лавку і як сів на однім місці, то не рухався аж до Морави. Сидів як скаменілий. Подорожні не могли надивувати ся його терпеливості. Якийсь молодик запримітив, що з того старого діда був би добрий статист, якась пані мало не дістала спазмів, як побачила його, а всі разом сказали, що у нього брак вродженої інтелігенції, коли він годен так бездушно сидіти і так отупіло дивитись перед себе.

— Зовсім, як дикий — запримітив якийсь комівояже. — В його лиці не видно жадної ідеї.

Тим часом в голові Починка аж роїло ся від ріжних гадок. А всі вони сходили ся коло рідньої хати. Як пчоли коло улія, літали коло тої бідної похиленої хатини, коло тої старої жінки, що і посварить і полає, але в серцю

жичить йому добре, коло доньки бідної, що як тая квітка на глухім зрубі виросла дико і сьвіта Божого не знає; а не дай Боже смерти на нього, пійде людям на поталу; і коло тої ниви, що хоть не родить від лїт кількох, а все таки мила для нього, бо його, бо своя, зрошена потом батьків, згноїна їх тілом та кровію. І тую ниву, тую хату, все тото він мав би віддати в чужі руки? Ні! ніколи!

Приложив лице до шиби, щоби ніхто не бачив як плаче. Довго, довго пересидїв, роздумуючи о своїм Рехтинї, о жінці та о донці небозї; о батьківщинї нещасливій та о ворозї, що серця не має відбирати єї від нього.

Чи йому за мало маєтків, захланний такий, що видер би другому з під серця, змилювання жадного не має, вчїпив ся його і їсть, їсть та ссе до послїдної каплї крови. Де який грейцар був, пішов. Обора опустїла, по стодолї вітер гуляє, в хатї біда і голод щирять свої погані зуби зі всіх кутів. Чи мало йому того? Ще лиш тих шмат кілька на вихуджених хребтах і душа в тілї; чи і то видерти хоче??

— Ні, не дам, не дам — шептав Починок, затискаючи старі, але здорові зуби.

— Не дам!... схилив голову сиву і задрімав. А поїзд летїв як стрїла і минав милї за милями скоро і все дальше та дальше відвозив бідного галицького хлопа, що в незнанім краю їхав шукати справедливости для себе. І здавало ся йому в сні, що його якась дивна небесна сила пірвала за собою і несе його, покривдженого, бідного, безборонного хлопа

перед престол справедливости Божої. Хто ти такий? — питає Господь. — Я, Василь Починок з Рехтина, прийшов просити Божої ласки, бо мені хотять поле відобрати. — Знаю — каже Пан Біг — знаю і не дам тобі кривди зробити. Робили твої батьки на тім полі, будуть і твої діти робити. Вертай в спокою до хати... І лице його під вражінням таких мрій прибрало вид лагідний і покірний, вдоволений і певний себе; певний побіди правди над ложею, справедливости над кривдою. І було тоді в цілій появі того безборонного старця щось дивного, щось незвичайного, щось не зі сьвіта того. То лице збіджене, ті очі, що глибоко в голову влізли, то чоло, що мислило, мислило та нічого на свою оборону крім ласки Божої, видумати не могло, вкінці і волосе довге а сиве і сукмана хлопська і костур подорожний і торбина з хлібом та сиром, все воно склалося на такий образ, що мусів звернути на себе увагу всякого мислячого чоловіка. Та чи відкрив би, чи відгадав би найбільший навіть мудрець ті гадки в голові старечій? Чи відгадав би в ній найлучший знаток-фізіогноміст героя страшної драми, що почалася в першій акті посеред лісів-закутин, а тепер зближаючи ся до кінця, переносила ся до кінця, переносила ся до наддунайської столиці?...

А колія гонить і гонить, аж в голові вертить ся. — Куди вона жене? — питається зі страхом Починок. Але як глянув на клунок подорожний і на палицю і на нову куртину, то пригадав собі все, перехрестив ся, змовив

молитву, посилаючи крізь вікно свої гадки і просьби до Бога, там під церкву в Рехтині, де по його привичці властиво перебував Господь, і — поснідав. Відтак випростував ноги, встав, витягнув руки, почув, що хребет міцно болить і сів на давнє місце. Коло полудня йому зробило ся тужно. Тужно за своїм лісом, за домом, за своїми людьми. Може перший раз в житю почув він, що то любов вітчини і туга за ньою. А що буде, як він не верне? Хто знає, куди його отся нечиста сила несе? Хто його знає? Він питав людей, але ніхто не розумів. Лиш раменами здвигали і говорили до себе: „Der dumme Bauer!“ І так тужно тоді робило ся Починкови і так лячно, що мало з ума не зійшов. Якби не віра в Бога та в якусь прецінь справедливість людську, то хто знає, чи був би не вискочив з вікна і не втікав назад.

Цілий день такої туги, відтак ніч з головою на деревляних стінах вагону, з роєм думок, з дожиданнем ранка, а вкінці і ранок повільний, мрачний, осінний. По обох сторонах поїзду лежала біла як молоко мрака і не давала оглянути околиці. Коло 7. години мрака тая рідла; зразу при самій землі, відтак щораз то висше і висше, аж вкінці підняла ся зовсім і відслонила перед собою велику панораму Відня. В возі вчинив ся гамір. Деякі скидали подорожні одяги, а вбирали сьвяточні, деякі з незвичайним поспіхом, що лиш збудивши ся зі сну, збирали клунки і клуночки, деякі з англійською холонокров-

ністю спали собі далше, а коли їх хто будив, відповідали: „*Noch Zeit!*“ Богато подорожних повтикало голови в вікна і дивилося пильно. Від вікна раз враз доходили слова: „*Wunderschön, prächtig, colossal, imposant!*“

Починок не розумів того. Але мимохіть прийшло йому на гадку, чи то не Відень. Він підняв ся з місця і понад голови других глянув крізь вікно. Перед ним було велике поле, покрите чорним димом. З диму того виринали високі комини фабрик, то шпилі веж, то чорні туловища великанських будівель. Посеред того моря мраки, домів, веж, хрестів і коминів піднімав ся шпиль церкви св. Стефана, як велит, що стоїть на сторожи міста. На його вершках і вершочках блищало золото ранішнього сонця.

Починок розплющив очі і дивив ся. Чогось подібного він не видів ніколи. Всі гадки зіпхали ся йому до очий, а виразом його здивовання було глибоке зітхненнє, що добуло ся з грудий і звернуло на себе увагу всіх подорожних. Они глянули на Починка і засьміяли ся сердечно.

— *Schau, schau!* — шептали одні другим тикаючи пальцем на хлопа.

А поїзд гонив чим раз скорше і гудів щораз сильнійше. Його сапаннє мішало ся з далеким, грухим шумом міста, а свист, проймаючий свист, перетинав воздух і колов уши. Поїзд в'їхав на великанський міст. Желізнi луки густо вязали ся і мов ряд велитів держали ся за руки. Перший з них зарив ся

глибоко в беріг, останний також, інші опирали ся їм на плечах і немов висіли в повітря понад синими філями Дунаю. Подорожні раз враз брали свої голови на бік, бо здавало ся, що вдарять ними о стовп. Починок стояв тихо і заглядав понад голови других в вікна. Він сам не знав, на що дивити ся; чи на міст, чи на воду, чи на місто. Очи його скоро перекидали ся з одного предмету на другий. О чім думав, не знати. Мабуть о нічім. Навіть о ріднім Рехтині забув в тій хвили.

А поїзд тим часом все ближе та ближе доїжджав до наддунайської столиці. От фабрики з коминами як нагі пні великанських смерек, з котрих чорний дим як проклони йшов до неба. От робітники фабричні, чорні, з позасукованими рукавами, з жилами як посторонки, вештають ся, кричать, біжать, рухають ся як автомати. От магазини великі, чорні, безобразні, от сітка ціла шин, місто вагонів і поїзд поважно, як великий змії, вточує ся на Нордбанський дворець. В купе робить ся вереск. Судний день. Одні других кличуть, накликають ся, здійсмають поспішно клуночки, кричать через вікно, як би їх хто різав і одні наперед других пхають ся до дверей. Починок жде на своїм місци і за послідним Німчиськом вилазить і собі з вагону. На пероні звертає сейчас загальну увагу. Цікаві Німчики стають і роздумують над тим, якої він народности. Ту доперва виходять на яв німецькі спосібности етнографічні. Оден

якийсь панок вважає Починка мешканцем північної Норвегії, другий башибожуком. Доперва третій знаток кінчає тую квестию одним словом: „Кравот!“ Починок не знає о тім. Його зовсім запаморочив той крик пасажерів, пакерів, кельнерів, кондукторів, дзвінків, свистів, сигналів. Не знає, де він, що з ним є, а тим більше, що буде. Филя живих тіл людських обхоплює його і заносить до дверей почекальні І. кляси; звідтам витручує його портиєр і він попадає в двері ресторану ІІ. кляси, звідки знов його виганяють і випихають перед двері туалети. З туалети якась червона жінка як чарівниця з вереском пекольної відьми проганяє його і він вкінці попадає в браму, котра веде до галь ревізійних. Ту його подають собі з рук до рук поліцаї та акцизники, питають, звідки він і чого хоче, а коли не можуть з него видобути розумного слова, випроваджують бідного, перестрашеного хлопа на двір. Ту доперва дієся „цуд“. Якийсь панок, вбраний зовсім по панськи, ще красше як писар з Баранівки, прискакує до нього і кричить:

— Як ся маєте Іване!

Як би хто був сказав Починкови, що його вибрали вітом, він менче був би здивувався, як в тій хвили. Мало торбини не пустив з рук. Господи, та се людська мова!

— Іване, ви мене не пізнаєте? — каже панок, хапаючи Починка за руку.

— Ні, не пізнав, — відповів вистрашений Починок. — ви мене звідки знаєте?

— А хтож би такого газди не знав — каже панок. Таже вас всюди знають. Я вас на ярмарках видів, Іване.

— Я не Іван, а Василь Починок — поправляється старий, радий, що здибав чоловіка, з котрим порозуміти ся може.

— Бодайже мене, а я забув. Так, так, ви Василь Починок з під Львова.

— З Рехтина коло Поморян — поправляє Починок.

— Ну-ну, з Рехтина, абож воно не під Львовом той Рехтин? Але що ми ту стоїмо, ходіть зо мною Василю!

Починок не надумуєть ся, іде.

— Ви до найяснішого монарха — каже панок і Василь з великого дива не знає, що відповісти.

— А ви-ж звідки знаєте? — питає здивований і стає.

— Яби не знав. Та ту всьо знають. Не бійтесь газдо, ту вам не дадуть кривди зробити! — говорив панок. — Німці добрі люде. До них лекше приступити, як до наших панів. Ви добре зробили, що приїхали тутки. Я вже вам у всім допоможу. Звичайно знаєте, свій чоловік — чому би не помочи? Боже, кому то я не помагав! Кожного відпроваджую кождому пишу, бо ту знаєте, все по німецьки, а наш чоловік невчений і по руськи не напише, не то по німецьки. Ви і не знаєте, який я радий, коли побачу свого чоловіка, краяна. На мене оно так, якби з іншого світа вітром подуло. На гадку стають рідні сторони, рідне село,

рідні люди і так мені жалісно робить ся на душі, що я не тільки порадив би, але і сорочку здійняв би з себе і поділив би ся з вами.

Починок глянув і стуманів до остатка. Чисто Пан Біг післав йому ангела-хранителя, тай годі.

Тимчасом дійшли вони до якоїсь великої площі, з котрої на всі сторони розбігали ся вулиці як промінї зьвізди! По самій середині стояло щось дивне з каменя. Якась ніби фігура, але хреста не було. Якись люди, змії, всяка всячина, як живе, а лиш заляте так, що з місця рушити ся не може. Починок подивив ся та лиш зітхнув.

— То Пратерштерн, ми ту почекаємо, надїде віз та забере нас до дому — сказав панок.

Стали біля тої фігури та дожидали фіри. А ту тимчасом таких возів, таких повозів, що крий го сила Божа. Аж в голові роїть ся, аж в очах потемніло. Починок сам не знав, що з ним сталось, де він є, що його ту занесло, що він ту робить? Йому навіть на гадку приходило, що то може сон а не ява. А може то не він, не Починок? Може на нього яка помана зайшла? Але де там! Глянув на себе — та сама куртина, що на ню стара вовнү пряла, а кулявий Стецько шив через дві доби та вишивав червоною та зеленою заполочею, ті самі чоботи, що лишили ся по покійнім сині, так видно, що то він сам, Починок.

Не знаючи, що казати, став та дивив ся без памяти перед себе, не думаючи о нічим.

— Ходіть газдо, ходіть скоро — то наш віз — сїпнув його за руку панок-опікун та потягнув за собою до трамваю. Вилїзли перед якимсь великим домом. По сходах, по сходах видрапались десь дуже високо, мабуть до четвертих вікон і ввійшли до невеличкої хати. В хаті ударив їх запах цибулі і риби. Якась жінка пузата вийшла їм на зустріч. Лиш глянула на них і зрозуміла всьо. Починок хотів її цілувати в руку, але вона не дозволила і впровадила їх до комнати. Сейчас постирала запаскою крісло і просила гостя сїдати. Починок єї не зрозумів, бо шварготїла по німецьки, так як жида в місті, але сїв помимо того, бо дуже його ноги болїли.

— То моя жінка — пояснював панок — вона дуже любить моїх гостей. Вона нам зараз подасть щось їсти, бо ви певно дуже голодні.

— Не треба, не треба — відпрошував ся старенький. — Я ще маю трохи хлїба та сира, то буде з мене. По що заходити ся для хлопа.

— Що хлопа, що то значить хлопа? Пан Біг дозволить, ваша правда буде горою. А тоді ви пан, не хлоп. І лїс ваш, і поле ваше, і кошта вам повернуть. Все те, що ви видали, як їхали до Відня, то хто гадаєте покрие? Скарб, скарб, газдо, сипне пару соток, кобим так здоров, що пару.

Починкови на таку ворожбу аж очи засвітілись.

— Ой дав би Пан Біг, — казав він зітхаючи; кїлько воно мене коштує, то страх!

І хотів зраховувати всі кошта від самого початку процесу вчисляючи марки, штемплі, дарунки писарям, оплати возьним, гонорар адвокатои, не поминаючи відшкодовання за чоботи, котрі за час процесу давав два рази золювати, а тепер вони лежать непридатні. Добре що по синї остали ся нові шкапові. Все хотів Починок счислювати як найточнійше при помочи памяти і пальців, але панок ма-буть передвиджуючи, що ту заносить ся на довгі арифметичні вправи, перервав йому нагло, повертаючи бесїду в інший бік.

— Добре, щосьте приїхали до Відня. Там вас були би скривдили, а ще ліпше, щосьте мене здибали. Ту все по німецьки. Без мене були бисьте собі ради не дали. Дякуйте Богу, щосьте натрафили на мене. Я сам нині мислю собі: вийду на дворець; щось ніби мене тягнуло. Приходжу, дивлю ся, поїзд стоїть, аж ту і ви, а в мене якби дух вступив. Кажу вам, якби з іншого сьвіта вітер повіяв. Ох, як то прикро за своїми людьми, як прикро, ви того не знаєте і дай вам Боже, щобиьте не знали! Дай вам Боже!

Ту сердечному панкови знов зібрало ся на жалощі, і він став підтягати носом, та на щастє жінка внесла страву і всі забрали ся до їди.

Поснідавши, положили Починка спати на великій цератовій канапі. Хлопіско випрошував ся, як міг, але не допомгло. Його звалили на силу, повикидали дітий до кухні, поприслонювали вікна та ще пожелали доброго

сну. Але Починкови і желати не треба. Він був так змучений, що як лиш почув під собою м'який ґрунт, заснув і захропів правдивим галицьким храпаннєм, котре передовсім дуже інтригувало малих жидинят. Вони пильно слухали під дверми того цікавого концерту, що його безпечно чути було з четвертого поверха до сутерин, де мешкав сторож дому.

Було вже добре з полудня, як його розбудили. В першій хвилі не міг зрозуміти, де є. Особливо канапа на пружинах дивувала його не мало. А вжеж, як виглянув через вікно і побачив ціле море дахів, веж, коминів, зпід котрих щось гуділо, шуміло, бурилось, кипіло, то аж дрощі перейшли йому по тілі. І знов тота туга, що найшла була на него в залізниці, вернула, але тепер не була она така страшна, бо всеж таки він був у хаті свого чоловіка, котрий его розумів і опікував ся ним сердечно. Справді, опіка сердечна не покидала Починка ні на хвилю. Его накормили, положили спати, знов накормили і казали іти до бургу.

— Ми перше підем до канцелярії і напишемо поданє, та аж так пустять вас на поспуханє — казав панок.

— Та вжеж, що так, — говорив Починок з повним довірем, здаючись на нього. — А що таке поданє коштує?

— Ет дурниця. Кілька гульденів. Може десятка.

Починкови зробило ся трохи маркотно, коли почув, що треба дати десятку, але сейчас поміркував собі, що воно варто. За тое

відбере кошта. Оживлений тою надією, вийшов з опікуном на місто. Як дитина мало що не держався його за поли. Рух великого міста зовсім ошоломив його і зробив немічним та безрадним. І таким він справді був. Бо якуж силу міг мати ту хлоп галицький з кільканайцятьма золотими в кишени? Якуж раду міг собі дати, не знаючи і не розуміючи людей? Безрадний був як птах зпід іншого неба, безсильний як листок, що його вітер відорвав від рідної гильки та заніс далеко сьвітами щоби кинути людям під ноги. Чув тоє Починок і держався свого опікуна як одинокої дошки спасеня. З жидівської частини міста вони вийшли на велику вулицю, панську. І довга-ж вона була, страх як довга! Кінця навіть не видно, а широка така, що повозів кілька поруч себе їде і минається свобідно і оден другого не зачіпить і не потрутить. Алеж бо і повози там були, повози! Аж вилискують ся до сонця, а коні як кати, гонять тай гонять. По обох боках вулиці дерева саджені рядами. Що правда не такі розкішні, як у нього в лісі, але за те прості як сьвічки і чепурні, як тоті пани, що в їх тіни походжають.

А вже про камяниці і палати не згадує. Починок крім двора в Рехтині та жидівських дімків в Поморянах нічого більше не видів. Пишні камяниці з богатими склепами і величаві палати були для нього чимсь непонятним.

Не міг зрозуміти, як такі хати будують і як в них мешкають.

— Гей, зимно там десь в середині, як зимно! Такі великі вікна. А дров десь йде що не міра. А за дрова ту трудно. Нігде ліса не видно ані крихти. Лиш тоті садки серед міста та дерева по вулицях. Але що то? На тільки домів то на раз запалити не було-б.

— І в тій хвили прийшла йому на гадку єго хата посеред ліса. Як там добре, як там привітно. Тепленько і тихенько як у раю. Відітнеш яку суху гиляку, порубаєш, затопиш тай вже тепло, аби яка лють на дворі. А ще як загатою обложиш, то вже так тепло, як в кожусі.

На згадку загати він став, підвів голову і глянув високо аж на дах якоїсь височенної кам'яниці. Мало не впав. Голова закрутила ся. Мусів пристанути і відпочати.

— Ви чого так дивите ся? — запитав Починка — що міркуєте?

— Нічо, от так собі.

— А прецінь що?

— Та нічо. Дивлю ся та не може мені в голові помістити ся, як вони ту загату ставлють.

Панок засьміяв ся сердечно.

— Бодай би вас! Та де ту хто видів загату. Ту і так тепло.

— І так тепло, кажете — відповів засомлений Починок і пішли дальше. За яку хвилю прийшли до дому, де на вікнах за величезними шибамися стояли гроші.

— Ту їх робять певно — погадав собі, але питати панка не хотів, лиш подивив ся на него і чекав, чи сам він не скаже, бо панок нераз поясняв єму всяку всячину.

— Дивно вам, що тільки гроший? — запитав панок.

— Таже дивно.

— Ми ту підемо. Канцелярия.

— Ка-анцелария, — повторив Починок з дивом і трівогою.

— Підемо і ту нам видадуть письмо до бургу.

— Може йдїть ви самі?

— Е ні. Підемо разом. Я за вас буду все казати, але і вам треба бути конечно.

— Га, як треба, то треба.

Панок справді говорив все, а Починок стояв покірно біля дверей. Панок казав дати на письмо 14 срібних. Починок розвинув тремтючими руками шматину зза пазухи і дав. Панок за тоє дістав якийсь папір, на котрім була всяка всячина повписувана і показав його Починкови. Починок подивив ся і зітхнув. Панок сховав папір і вийшов. Починок пішов за ним. Він аж тряс ся зі страху і з диву. Так. У нього єсть письмо до бургу. Значить, він буде там і розповість всю кривду. Всьо розповість по правді. Якась горячка обхопила його. Мало не плакав зі зворушення... За хвилю він там буде...

— Ходїть скорше — наглив панок.

— Куди? Просто тамки?

— Таже таки. Ходїть же!

Починкови серце молотом било... За хвилю він там буде...

— То ту — сказав панок, впроваджуючи его на подвірє першої лучшої кам'яниці.

Ту?? Ой падоньку мій.

— Не падькайте. Виймайте гроші.

— Та які гроші??

— Такі, що треба. Треба за вступ заплатити. Правда, що всюди платите: і в ксьондза і в натаріюша і в гадуката, а ту хотіли бисьте так за даремно.

— А як на дорогу не стане??

— Байка дорога, вам звернуть кошта. Давайте ту!

Старий розв'язав платок зубами. Панок глянув — гроший було мало.

— Та з тим ви до Відня їхали, га?? — закричав злісно. — Не встид вам було?

— Не мав більше, паноньку. Зіп्राвади, що не мав. Як тоє, то позичте. Віддам з процентом. Як лиш виграю, то віддам.

— А кількож ви там маєте?

Починок рахував.

— Десять без двох і без штирох новеньких.

— То значить сім срібних і 96 нових, так?

— Так так. Сім цілих, дев'ять шусток і знов шість нових.

— Давайте-ж ту тих сім. Решту я сам додам. І зачекайте!

— Ах паноньку милосерний! Бодайже вам Пан Біг додав на щастю та на здоровлю

га на діточках ваших, що ви мене поратували, що ви мені пропасти не дали, бодайже вам... і старий хотів панка цілувати в руку. Але панок вирвав руку і сказав гордо:

— Не треба, зачекайте!

Починок ждав, ждав так пильно, як лишень галицький хлоп уміє ждати. Тото дожидання перейшло в кров нашого хлопа. Цілими годинами він жде при дверох суду, годинами вистоює в передпокою адвоката, на коритарах староства і в сінях ради повітової. До штайрамту принесе гроші за податок і жде. До склепу прийде купувати соли або нафти і жде. Працює гірко, жиє як худоба, тягне покірно ярмо і жде. Чого??

Підпер Починок мур як кариятида і ждав. Минали його пани і панї, дїтвора і слуги, зглядали ся на нього, сьміялись, шептали між собою, а він нічо, лиш ждав.

Що його обходили тії шепти і сьміхи. За хвилю дістане письмо і ввійде до бургу, тоді сьмій ся цілий сьвіте — Починок пан.

В цілій камяниці повідчинювали вікна і дивили ся на хлопа, що стояв як нежива істота. Показували на нього пальцями, дивили ся через шкла, а він ждав.

— Злісні діти кидали на нього кістками зі сливок, кульками з паперу, але він собі з того нічо не робив, лиш ждав.

— Якась пустїйка - служниця виляла на нього горнятко води і сховала ся скоренько за вікно. Він лише оглянув ся, повільно стріпав з себе воду і ждав. Вкінци підійшов до

нього якийсь німчисько, чорний, годований, з ключами в руках і щось заговорив з криком. Але Починок крім „га?“ і „що?“ не знав йому нічого більше відповісти. Німчисько, видимо, гнівав ся. Бурмотів, вимахував руками, а відтак щось показував на браму. Починок не розумів. Німчисько почав кричати на ціле подвірє, а відтак взяв Починка за плечі і випровадив на вулицю. Починок оглянув ся, хотів щось говорити, але вже було за пізно. Перед ним вулиця велика і оживлена дуже. Безнастанно їздять повози і вештають ся люди. Гамір такий, що аж в ухах лящить. Він притулив ся до муру і почав дальше ждати. Був певний того, що панок, його опікун, за хвилю надійде, принесе папір і підуть оба до бургу, а тоді кінець біди.

Але панок не приходив. Вже Починка ноги зболіли, вже сонце сховало ся за високі будівлі і лиш дахи та вежі горіли в його вечірнім промінню, а на вулицю від кам'яниць падали тіні чорні та немов на ніч клали ся на холодні плити, а панка все таки не було.

Починка вхопив страх. Що він ту сам пічне, посеред тих мурів незнаних, людей не своїх, в ніч темну? А ту докола нього люди поставали і дивлять ся як на якого дивогляда. Зразу один ішов вулицею і підсвистував, побачив його і пристанув. Подивив ся, відійшов крок, знов став і знов подивив ся. Починок хотів йому порадити, щоби дивив ся чортови в зуби — але дав спокій. За тим

одним прийшов другий. Поставали оба, дивлять ся, говорять, показуючи на нього.

— Ігі, не виділи християнина — думає Починок — бодай би їм заплющило поганим.

До тих двох прилучило ся ще два і ще два, а там такого народу поставало, що страх; вулицю цілу замкнули.

Оден поперед другого пхаєть ся, щоби ближше; пальцями торкають Починка за одержу.

Починкови стає соромно і маркотно. Що то на публіку його виставили, оглядають як малпу в клітці? Але ради нема, бити ся з ними не буде.

Просити годі, бо не зрозуміють, йти нема що, бо ануж панок з паперами надійде; не застане його і все пропало. Починок рішив ся ждати.

А ту тим часом народу такого наставало як процесія. І пани і пані і кухарки і хлопці вуличники. Тільки в них діла, що вештати ся по місті і шукати за новинами. Раді, що найшли поживу.

При помочи кулаків та штурханців продають ся скрізь товпу та стають коло самого Починка.

Оглядають його зо всіх сторін, а відтак гейже кепкувати. Починок їх не розумів, бо лихе би там розуміло їх бесіду нехрещену, але відав щось дуже сьмішне видумують, бо за кожним словом ціла товпа аж реве від сьміху. Бідний Починок не розуміє, з чого ту сьміятись. Хіба з його нещастя. Хіба з того,

що панок забрав гроші і не вертає. Він і не сподієсь, що його бідна одежа, його чоботи великі, мащені дехтем, його волосся сиве та патлате, його лице вистрашене, безрадне, що все тоє єсть предметом жартів, сьміхів та плитких, правдиво німецьких дотепів.

Дотепи ті дійшли до своєї висоти в хвили, коли якийсь вуличник, з кусником „смочка“ в роті, з капелюхом на бакер, підійшов до нещасливого хлопа і пальцем заїхав йому майже під сам ніс, добуваючи при тім з свого горла такий звук, якого звичайно уживаємо до дражнення собаки.

Товпа заревла з радости. Починок подався в зад перед пальцем і заслонив лице капелюхом.

— А джи-и-и! — шипів вуличник, захочений одобреном товпи.

— Аджи-и и! — і сунув до лица з п'ястком.

Але в тій хвили знов стало ся чудо.

Якийсь молодий чоловік продер ся крізь товпу, глянув на Починка, на тих, що докола нього стояли, а потім як не зачне їх ганьбити, то всі аж голови до долу попускали.

Починок не розумів, але так єму здавало ся, що він їх ганьбить за тоє, що замість поратувати старця, відпровадити його на поліцію, знущали ся над ним не знати за що. Тоді десь і поліцаї взяли ся і нуж розпитувати, що ту такого. Але молодий чоловік взяв Починка під свою опіку.

— Звідки ви? — запитав ся, та Починок не хотів говорити, бо бояв ся знов якого підступу.

— Щож ви не розумієте мене? — питав ся у друге. — Хочете, щоби вас дальше штуркали, то не говоріть.

— Ой паноньку! — почав Починок. — І знаю і розумію, але тоті поганці так мене застрашили, що до слова прийти не можу. Василь Починок зву ся. Родом з Рехтина. Батько мій Гринько сидів на тій самій хаті, що я і вживав то саме поле і дід мій також. А они тепер кажуть, що то не моє і хотять мене прогнати. Яюсь по Різдві, під вечір...

— Так ви о ґрунт процесуєтесь з двором — перебив йому пан — а тепер на авдиєнцію прийшли. Правда?

— Таже так. Басістий порадив. Він ту у війську служив і на варті в бургу стояв. Він всім добре радить.

— Такий видко мудрагель як ви. Закладайте капелюх і ходіть зо мною!

Але Починок не слухав і не йшов.

— Ходіть-же!...

— Не можна паноньку. Ніяк не можна. З паперами прийде. На послуханє підемо.

— Та коли? Тепер, в вечір?

— Або я знаю. Так він казав.

— Хто такий той він?

— Та той, що гроші забрав і за письмом пішов. Без письма, казав, не пустять.

— А багато забрав на тоє письмо?

— Таже багато. Мало що лишив.

— Будете його виділи як своє власне вухо. Дурний би був вертати. Щастє його, що трафив на дурного хлопа. Не маєте що чекати. Не дочекастесь певно. Хиба вас хто до решти обідре. Ходіть зо мною.

Починок все таки стояв.

— Ходіть же, бо вас поліцаї заберуть.

Зо страху перед поліцаями пішов.

Чим дальше йшли, тим гірша розпука обгортала його. Надія лишила ся за ним, десь згублена, десь затрачена, така, що пішла і не вертає.

Прийшли в мури старі і понурі. За хвилю їх обступили самі молоді „ксьондзи“ і витали Починка, як не знати якого знатного гостя. Випитували його, з котрих сторін і що там чувати. Та на жаль, не довідали ся багато. Починок, понад свій ліс і понад Рехтин, мало що знав більше від питомців семинарії, котрі перебували у Відни, далеко від своєї вітчизни. А всеж таки они заняли ся щиро бідним хлопом. Примістили його у себе, нагодували і напоїли.

На другий день повели до бургу, але тамки сказали їм, що найяснійшого монарха нема у Відни і що доперва за якийсь час поверне. Починок чекав в семинари, дякуючи з цілого серця тим добрим людям, що його до себе притулили. Одно лишень непокоїло старого: донька і жінка. Они навіть не знають, де він подів ся.

— Так минуло більше як тиждень. Аж одного разу прийшла вістка, що найяснійший монарх приїхав.

Починок врадував ся дуже. Деж-то, другий тиждень сидіти на чужій ласці і без роботи! Цілу ніч майже не спав старовина, дожидаючи рана.

Аж і ранок прийшов. Та волів не приходити!

Починкови сказали те, що мусіли.

З таким ділом, як його, не допускаєть ся нікого.

Бідний чоловік мало не зійшов з ума.

Ані розрада, ані потіха, ані щирі слова не помагали.

Надія, котрою він жив, завела його. Якби був молодшим. то засукав би руками, взяв би ся до праці і за кілька літ може придбав би дещо. Як ні, то заробляв би хоть тільки, що на жите потреба. Але що робити старцеві немічному, у котрого нараз відберуть все; кришу над головою, нивку родючу, ба й віру у справедливість на сьвіті? Що?...

Кілька днів перележав Починок та завдяки заходам і доглядови добрих людей подужав.

— Они постарали ся о карту на зелїзницю, скинули ся по кілька нових на дорогу та випроварили на дворець. — — — — —

Так вертав Починок може тим самим возом, що приїхав і з тим самим, з чим їхав. Та ні! Ще біднійший став він тепер. Послїдну крихітку надії і віри відняли у бідного старця.

Був осінний вечір, а осінь була пізна; без блисків сонця, без усьміхів завмираючої природи. Німа, тупа, бездушна. Лиш вітер вив, ревів, кидав собою, якби плакав за літом. На небі розтаборили ся хмари і росили дощем. Чорний, обдертий з листя ліс, дрімав оповитий тугою. Туга висіла у воздуху, в шепоті сухого листя, в шумі гияляк. Туга була всюди.

Була вона і в серцю Починка що саме тепер втомленими ногами наближав ся до рідної хати. Ще й яка туга! Як гадюка і як ніч чорна.

З яким лицем він стане перед ними і що їм скаже? Що? — Ходив шукати правди. І найшов. А но гайд, жінко, бери і ший дівську торбу та іди поміж люди, а ти дочко за поводитора станеш... От яка правда! А як ні, то на порозі лягайте і стережіть тої хати як пси. Не дайте єї, не пустіть ворога до неї!

А вітер вив і ліс шумів своєю вечірною тугою.

Рад був, що почув єї, тую лісову музику. Колись колисала вона його до сну; разом з тими деревами ріс, слухав їх бесіди чарівливої. Та не до сну було йому теперки і не до мрій. Ту ходило о жите. Ходило о спосіб, як жити двоім старим людям, що нараз остали без способу до житя. Остали з донькою, що не знає ні сьвіта, ні людий, що крім ліса, неба над лісом, цвітів і птахів в лісі, нікого не розуміє і ніхто єї не розуміє.

Ішов, хитаючись як п'яний, бо в ногах сили не стало. Від дерева до дерева снував ся, бо ніч робила ся чорна. Стежки, що власними видоптав ногами, не пізнавав, губив сліди власні.

— Що буде? Що буде? — питав ся його ліс, питав ся вітер, питала ся ніч чорна.

— Най буде, що хоче, а за хвилю він стане між своїми, спічне на власній постели.

Остатками сил добрив на поляну. Ось і вона, як море п'тьми, а за нею як чорний мур — сосновий ліс, а на ній як пляма ще чорніша хата.

Та чому сьвітла не видно? —

Може гроший на нафту не мали. А деж ворота, чи його осліпило, чи память відняло, де від подвіря ворота? Нема воріт, нема дверей від хати. Гей люди, де ви, де ви, що ту такого, чи Татари напали? Жінко, доню, де ви?

Тихо...

Впав до хати, по стінах руками мацав, постелі, скрині шукав — не найшов. Пригадав собі, що сірники в кишени має; виняв, зачіркав, глянув.

Пустка. По землі гній, солома, мерва. Сам собі не вірив, протер рукою очи і єще раз глянув: гній, солома, мерва. Постояв хвилю, прийшов до себе, шукає. Всі кути порожні. Нігде нікого. Ще один сірник зачіркав і за піч глипнув.

В самім кутку, на якійсь шматині, притулена до стіни, сиділа його донька. Крикнув — ротерла очи. Припав до ньої, за рамена вхо-

пив і тряс як потопельником: Де мама, кажи, де мама!?

Дівчина вибалушила очи і беленділа незрозумілі слова: Мама нема. Померли. З двора парібки прийшли... Викинули нас... Ми не давали... Мамуню поховали, мене забрали в село, але я втікла.

Відтрунув її, якби що винна була, потім до вікна кинув ся, до дверей, потім вернув і на серед хати як колода звалив ся...

Шум осіннього вітру заглушив рев людського плачу.

Короткий, дикий, безсильний, встеклий плач...

Рано, як сонце встало і сьвіт побілило, пішов Починок на цвинтар. Шептав молитву і шукав жінчиної могили.

Не трудно найти. Стояла сьвіжа, недринована, без хреста. Так, якби, що сказати хотіла, або чогось ждала і тому не замкнула ся на віки. Кляк, потім хилив ся все низше і низше, аж припав, притулив ся до ньої.

Лежав і говорив з небіжкою. Опрощення просив. Жалував, що пішов, а її лишив стару та хору. Навіть не сказав, куди йде, але була би не пустила, а він імав ся як потопаючий бритви. Не вдало ся. — Не винен... Радив, щоби лежала спокійно. О доньку подбає, поки зможе. А потім? Абож нема тільки всякого сотворіння бездомного і безприютного, буде й она жила!

Так потішав жінку, а сам був безутішний.

Поки правував ся, ходив, їздив, поти жив, а нині?

Як ту жити нині?... Мимохіть глянув на струнку березу. А вона так, якби хилила ся до нього, нагиналась, до себе просила, словами промовляла: Ходи. Одна хвилина муки, а там спокій. Бог просить. Не гай ся ходи!...

Що, він? За яку кару, за яку провину? Най вішають ся другі, тоті, там, най вдавлять ся єго кривдою.

І так, як би сам себе злякав ся, скочив на рівні ноги і не пішов, а побіг до дому.

Ту нараз нова сила вступила в нього. Від ранка до ночі шнирив і шнирив, сокири з рук не попускав. Тесав, плішив, збивав.

А ну найби му хто дорогу заступив, побачив би!

Обоє з донькою повносили до хати лави, скриню, постіль, що порозкидана була геть далеко та понищена. Поладили, як годен було і зараз в хаті стало веселійше. Лиш дверей і вікон не найшли. — Забрали розбійники з собою. Забрав би їм чорт розум і сумління!

Тимчасом причіпив Починок якось дверці з шіпчини, а вікно донька решетом старим заткала та онучами пообтулювала. Ніч заночували в хаті, як пани.

— Ще такого права не було, щоби чоловік власної хати кидав ся. Хіба мене вбеш, а по доброму не пушу. Не довго грозив, бо сон його знеміг. Але цілу ніч воював на постели. Кричав, руками вимахував, грозив, що

голову розчерепить на двоє. Над раном згадав дорогу до Відня і втих. „Нема права, нема правди“, белендів як дитина, потім знеможений якимсь страшним безсилем заснув.

Але на рано знов прийшов до сили і до бути.

Давав облад хаті і грозив. Обоє з донькою викопували бульбу і носили до ями. Двигав аж плечі тріщали, і здавало ся йому, що то в лісі сухе гіле тріщить. Тоді ставав і грізно дивив ся по доріжці. „Най стрібує!“

Цілий город перерили до чиста. Де яка бульба, бурак або морква — забрали. Наквасила донька борщ, насікла капусту. Голоду не боять ся.

— А тепер газдине сиди і пильнуй хати, а я піду на заробітки. Чей добрі люди не відцурають ся мене. За дурно не хочу. Ще я зароблю.

Соромно було старому з ціпом ставати у чужій stodolі. Такий газда! Але ставав і бив; бив, якби то не сніп, а його біда лежала.

— Ще ви у Відни не забули цїпивном махати — казали хлопці. — Ану на, добре його, раз, два, три, раз, два, три, луп, цуп, цуп!

Бив аж стодола драбанта скакала, аж сусідські будинки стогнали, аж в дворі шиби дріжали.

Так бив. А як прийшло солону стрясати, то сїдав і кашляв. Довго, довго.

— Ще-бсьте парібка завстидали, якби не кашіль — сьміяли ся хлопці і знов ставали в трійню і били аж в дворі чути було — луп, цуп, цуп, луп, цуп, цуп.

Так розжили ся на ново. Донька гадала, що з поворотом батька поверне і давне добро. А йому знов почала надія займати ся, як той слабонький, блудний огник у мраці, на болони. А може, а може, а може... Не втерпів, пішов до адвоката. Та замість поради набрав ся ганьби. — Старий а дурний.

Чого йому до Відня? Поїхав, а ту його засудили в „контумаці“ і вже. Сам собі винен!

— Паноньку добрий, а хібаж я собі ворог? Таж тільки тягнуло ся тай тягнуло, всьо з мене витягнуло, гадав, що скорше скінчить ся.

— Ну тай скінчилисьте. А тепер собі ідїть, бо я часу не маю.

Не ви оден на сьвіті.

Від порога завернув ся і спитав: То вже нема ніякої надії, нема ніякого ратунку?

А було в його голосі тільки болю, тільки якоїсь страшної розпуки, що адвокат схилив голову і відповів несміло. „Як маєте нові докази, то збирайте, а тимчасом не вступайте ся з хати“.

Був вдячний і за те.

Минуло кілька неділь. Прийшов і Михайло. Не прийшов, а приїхав на білих кони. Прийшла зима. Привела з собою мороз і сніг, короткі дні, а довгі ночі, молодим танці і вечериці, а старим кольки і кашіль.

Лежить Починок і дивить ся то на вікна, то на двері. Двері від овечого хлівця і вузкі і короткі а вікно, сьміх людям сказати. Аж

його нема. Так би встав, так би обладив, та нема ані гроший, ні сили. Лежить і згадує колишні часи і колишних людей. І помагав їм і годив, а они забули про нього, бокують, як від зарази. Кожний про себе дбає, двора боїть ся. Хворосту не дістане. А ти старий сконай, заковезни, най тебе сніги засиплять, най тебе зьвірі з'їдять, що то кого обходить? Добре тобі так! Було не вганяти ся в право, було не міряти ся з паном, ти-ж не дитина.

Згадує — коли чує — гамір. На лісовій дорозі чути хрупіт чобіт, бренькіт пил і далеку розмову. Могли то бути рубачі, могли люди їхати по стоси, і не знати чого той гамір затривожив старого.

Притулив ухо до віконця і слухає. Голоси йдуть, все ближше і ближше. Вже минули стару дуплаву липу, вже порівнали ся з городом, вже настигають до хати. За хвилю будуть близь вікна. — І очі старого вилізли зпід густих бровів та сіли на верха. Ждали. За хвилю справді щось майнуло, одна бараняча шапка, друга, трета. Хотів вставати, замикати двері, хотів класти ся на порозі, не пускати, а потім лиш обернув ся до стіни і ждав.

Чув, як увійшли в сіни, як говорили щось, радили, як називали його борсуком, хріном спорохнілим, як вкінці кашляючи всунули ся до хати.

Починок ждав — най буде, що хоче.

А они якби не знали, що робити, посідали. Повиймали тютюн і позакурювали люльки.

— Спить.
 — Вдає.
 — А може вмер.
 — Підкури його Микито — то встане.
 — Гей діду. А ставайте но. Вже сонце май-май підігнало, а ви спите. Час полуднувати!

Бесідам не було кінця. Жартами хотіли всьмілити себе до поганої роботи.

— Ну хлопці, годі ждати. Берім його з лавою тай ташім!

Приступили до лави і хотіли брати. Але старий підвів ся і дивлячись на них встеклими очами просив.

— Люди добрі! Лишіть мене! Дайте, найсконаю! Що я вам завинив, люди!

— Ми слуги панські — відповіли йому. — Наша річ слухати. Казали зруйнувати хату, так зруйнуємо. Наше діло служба!

І вже піднесли його і пустили ся нести.

— Лишіть, кажу! Тікайте з моєї хати! Я ту пан!

Зсунув ся з лави і з сокирою стояв в куті.

Але они кинули на нього його власний кожух, а потім міх з соломою з постелі, а потім веретами закидали його і знеможеного, як дитину в повитку винесли з хати.

Далеко в лісі, на окопі положили старого.

Звідси дивив ся, як руйнували хату. Чув, як тріщали крокви, видів, як валили ся стіни, як летіли сніпки на ліс, як потім дерева захитались і падали на себе з пекольним лоскотом і гуком. Весь ліс завалив ся на одну ве-

лику, височезну стирту і поховав під собою і його і двір і весь сьвіт...

Коли збудив ся, чув, що якось йому в голові неясно.

Так як би там хто вітру надув, або пороху насипав.

На силу хотів усі кутики перетрясти та відсвіжити пам'ять, але не міг.

Аж як на хату глянув — зрозумів всьо.

Патик на патику не остав ся. Лиш комин розвалений сторчав, лиш солому зі стріхи розносив вітер, лиш глина, вапно і дерево валяло ся безладно. А небо, як би затерти хотіло той гидкий злочин, пустило в ночі сніг і припорошило то всьо, зарівняло білою, холодною мукою.

Глянув і брови підлізли в гору, очі розтворили ся широко, як би вискочити хотіли, а біле, розкуйовдане волосє насторошилось і шпильками впивало ся в мозок. Кождий волосок колов його з окрема. Блискавками пекучими літали спомини вчорашної днини по всіх закутинах мозку, гонили, шпигали, кололи. А потім збігли ся разом, счіпили ся і бухнули об череп — раз, другий, третій.

Схопив ся за голову руками і упав горілиць на землю. Донька обтулювала його лахами старими і змїтала сніг з його одежі, з лица і з волося...

Коло полудня підвів ся і став. Всі кости позгинали ся в сугавах, а лице поморщилось

в безчисленні морщини. Виглядав як грушка, що довго, довго не хотіла попустити ся гилі, аж таки її мороз зварив, а вітер стряс на землю.

І тепер вона покотить ся ще крихту і стане — на віки зупинить ся.

Не кажучи нічого, вигребував з під снігу крокви та латє, зносив сніпки розвіяні по поли.

Дрімав, заточував ся, падав, падав, але роботи не попустив. Потім донці казав сніг промести і на тім місци, де колись була сьвітлиця, звели буду, таку як садівники по садах ставлять, або вартівники нічні.

Пообкладали соломою та мервами і по-підпирали дрючками. Останками сил будував ту нову хату і не знав, як і на що її ставить. Одно лиш тямив „не дати“ і та одна тямка була для нього всім.

Як ніч запала, буда стояла готова. Надлетів вітер, побачив її і хотів рознести. Розігнав ся раз, другий, затріщала слабонька будовля, затремтів її будівничий. Але вітер пожалував його. Лиш засьміяв ся дико, захихотів та побіг в ліс ломити дуби.

Потім донька якусь постелю зробила і положила старого. Лежав і тупо глядів перед себе. В жилах раз мав огонь, раз лід. То морозило його, то знов в огонь кидало. А в голові все шум і шум. Щось там перевертає ся, бурить ся, бушує. Жаль, біль, злість і розпука счіпили ся разом в один га-

дуючий клубок. А розв'язати його, розмотати — не годен. Ого! Пропало... Лиш та одна гадка „не дати“ та одна цїпить йому в мозку, як цв'юк. „Не дати“ шипить спеченими устами, шипить так довго, аж увесь сьвіт сіріє, тоне, гине і лиш одно „не дати“ горить у ньому кривавими огнями, реве пекольним ревом.

В тім — щось спалахнуло. Побачив стїни шатра і видїв, як крізь двері вливав ся сьвіт. В шатрі зробило ся ясно. Та ясність облила і його і вдерла ся очами до мозку. Ось то не буда нужденна як для собаки, а хата, господарська хата.

В нїй жінка пильна, роботяща і двоє дїтий.

Донька тиха, спокійна, як лісова квітка, син жвавий як сернюк. В стайни худібка, в поли збіже золотом переливаєть ся до сонця.

То його хата, худібка, збіже, родина, його житє...

Житє важке, робуче, невгомоне. Але житє...

Аж ту велика, яструбина рука, блискуча від золота і дорогих камінїв, всуваєть ся у його хату і затискає свої ostrі кігті.

Він не дає, боронить ся, благає, просить, всі сили добрі на поміч взиває — не помагає.

Вступити ся не хоче. Де правда, люди, де правда? І він сідає на чорну потвору і го-

нить в світ шукати тої правди! А яструбина рука загортає у свої шпони його добро, його жите... Не дати, не дати, не дати! — кричить і кидає собою. І знов шум і знов гамір і знов біль, злість і розпука вють ся у його мозку як гадючий клубок і палять його і смажать і мішають. А потім дують на нього подувом ледяного вітру і морозять у лід мутний і сірий.

Перед будою горить огонь. Біля нього клячить донька і молить ся. На мрачнім небі виринають зорі, мерехтять і никнуть. З села доходить далекий, глухий гамір. Деколи зависє собака, запіє когут, заблєє вівця і знов тихо.

Лиш огонь палахкотить непевно і топить сніг докола себе і зорі мерехтять на небі.

В тім якийсь гамір в лісі. Рушають ся гіляки, дерева нагинають ся до себе.

Зразу з легка, полегоньки, якби щось шептали між собою, потім, бють ся галузями, махають ними як руками, вють ся, стогнуть, виють.

Підвів ся, кости запекли, заболїли, спер ся на руках і слухав. Руки дріжать, голова хитаєть ся з боку на бік, по жилах йде мороз і лід.

— Так — то вони... Ідуть дорогою з села в ліс...

То не вітер котить листем і снігом... то вони. Не дерева то гілями хитають, лиш вони вимахують руками і грозять, що вику-

рять старого борсука з його ями, а доньку заберуть на фільварок...

Чого вони хочуть, що він їм винен? Боже великий, послідний берліг йдуть забрати від нього!...

А він не дасть, ний стрібують, не дасть!...

В голові гадючий клубок котить ся все скорше і скорше, в жилах огонь мішаєть ся з ледом і скверчить, скверчить, перед очами блискавки літають і червоні платки і золоті птахи.

Запер ся ногами, затріщали коліна — встав.

Очи впер в стовп, руки зняв у гору і якби цілим тілом грянути хотів на ворога — так йшов. Ступив крок, другий, захитав ся, земля закрутила ся під ногами і тарахнув головою в землю.

— Не дати, не дати! — ревів на всю буду.

Донька припала до него і трусила його.

— Тату, тату, що вам! Я зараз, сьвітла!

— Не тра, най очами сьвітять. Подай сокиру.

Скорше, скокше, я не дам, не дам, не дам!

Донька кинула ся відчиняти приставлені ворота.

Трунула і показало ся зимове, сіре небо. В буді стало яснійше.

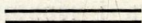
— Ось вони! На — рубайте мене, тніть, а я не дам. Бо то моє, моє, моїське, — не дам.

І зарив ся худими пальцями у землю і за-
тискаючи зуби, аж кров і піна заступила, си-
чав — не — дам!

Не-д-а-а-м! захарчав і замовк.

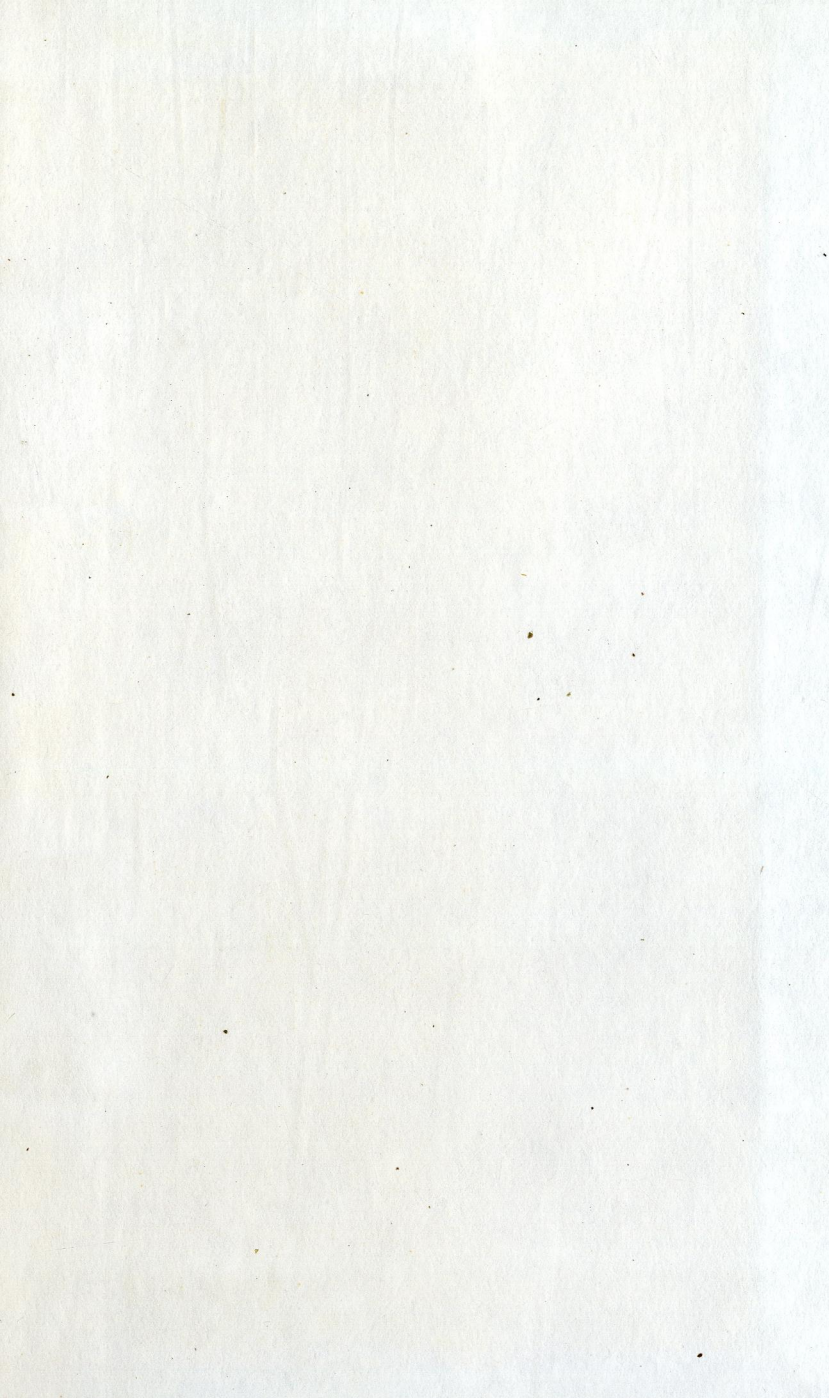
Донька принесла води і силувала ся влити
в сині, заціплені губи.

З надвору доходив голос вітру і сумний
та сумний шум дерев.

З М І С Т.

I. Образ	.	.	.	.	.	5
II. Дідусь	.	.	.	.	.	25
III. Цьвіт щастя	.	.	.	.	.	33
IV. Закутник	.	.	.	.	.	41
V. Стріча	.	.	.	.	.	49
VI. Пачкар	.	.	.	.	.	63
VII. Небіщик	.	.	.	.	.	79
VIII. В касині	.	.	.	.	.	89
IX. Босий	.	.	.	.	.	103
X. Починок	.	.	.	.	.	115

(спр.)
5.04(1986)

3493

131

4

Ціна 2 К.

БОГДАН ЛЕПКИЙ.

ПО ДОРОЗІ ЖИТЯ

ВИБІР ОПОВІДАНЬ.

Львів. Бібліотека
АН. УРСР

Львів
Накладом Михайла Петрицького
1905.

ОЛЕКСАНДЕР В. КУДАЧОВСКИЙ
редактор „Вісника законів держави“
в Києві, нець в перших списках.